

Hadis, Tefsir ve Siyer İlişkisi Üzerine Bir Deneme

Nisâ Sûresi 94. Âyetin Sebeb-i Nüzûlü ile İlgili Tartışmalar Bağlamında

*An Essay on the Relationship between Hadith, Tafsir and Sirah
In the Context of Discussions Regarding the Reason for
the Revelation of Verse 94 of Surah An-Nisa*

Rukiye OĞUZAY*

Makale Bilgisi / Article Information

Article Type (Makale Türü): Research Article (Araştırma Makalesi)

<https://doi.org/10.56288/siyer.1453104>

Date of Submission (Geliş Tarihi): 14.03.2024

Date of Acceptance (Kabul Tarihi): 21.04.2024

Date of Publication (Yayın Tarihi): 30.04.2024

Citation / Atıf: Oğuzay, Rukiye. "Hadis, Tefsir ve Siyer İlişkisi Üzerine Bir Deneme (Nisâ Sûresi 94. Âyetin Sebeb-i Nüzûlü ile İlgili Tartışmalar Bağlamında)". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 16 (Nisan 2024), 45-68.

Peer-Review (Değerlendirme): Double anonymized – At Least Two External (Çift Taraflı Körleme / En Az İki Dış Hakem).

Ethical Statement (Etik Beyan): It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur).

Plagiarism Checks (Benzerlik Taraması): Yes (Evet) – intihal.net

Conflicts of Interest (Çıkar Çatışması): The author(s) has no conflict of interest to declare (Çıkar çatışması beyan edilmemiştir).

Complaints (Etik Beyan Adresi): sad@siyeryayinlari.com

Grant Support (Finansman): The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır).

Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans): Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır).

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Çanakkale-Türkiye. (Dr. Lecturer, Çanakkale Onsekiz Mart University Faculty of Divinity, Department of Hadith). roguzay@comu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3937-5024. ROR ID: <https://ror.org/05rsv8p09>.

Öz

Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini konu edinen hadis ilmi, onun hayatını, mücadelesini, tebliğ faaliyetlerini ve savaşlarını ele alan siyer ilmiyle şüphesiz yakın bir irtibat içerisinde. Her iki ilim de diğeri açısından kaynaklık değeri taşımaktadır. Kur'ân âyetlerini açıklama ve yorumlama ilmi olan tefsir ise âyetlerin nâzil olduğu dönemi konu edinen hadis ve siyer ilminden istifade ettiği gibi bu ilimlere katkı sağlama bakımından son derece önemlidir. Dolayısıyla bu üç ilmi birbirinden bağımsız olarak ele almak doğru olmasa gerektir. Nitekim son zamanlarda hadis-siyer, hadis-tefsir, siyer-tefsir ilişkileri üzerine araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Bu araştırma ise, örnek bir olay üzerinden üç disiplin arasındaki irtibatın irdelenmesi bakımından önem taşımaktadır. Hz. Peygamber'in görevlendirdiği bazı seriyyelerde İslâm'a girdiğini belirttiği halde öldürülen kimselerle ilgili haberler, araştırmanın temel konusunu teşkil etmektedir. Aynı konu merkezinde siyer-tefsir ilişkisi başka bir araştırmada ele alındığından burada ilgili meselenin hadis rivayetleri üzerinden tetkiki yapılmış, siyer ve tefsir kaynaklarından elde edilen veriler hadis kaynaklarındakilerle karşılaştırılmıştır. Böylece dönemle ilgili olayların ve meselelerin doğru tespiti noktasında hadis ilminin her iki alana ne gibi katkılar sağlayabileceği veya bu alanlardan nasıl yararlanabileceği örnek hadiseler merkezinde değerlendirilmiştir. Tefsir, hadis ve siyer kaynaklarında ele alınan bazı tarihi hadiselerin karşılaştırmalı bir yöntemle ele alındığı bu çalışma, üç ilim arasındaki irtibatın boyutunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Hedefi ise bu alanlarda yapılan araştırmalarda disiplinler arası yöntemin önemine dikkat çekmektir. Nitekim araştırmada elde edilen sonuca göre tarihi süreçte bu disiplinlerin meseleyi büyük oranda kendi perspektiflerinden ve kendi alanındaki kaynakları esas alarak değerlendirdikleri görülmüştür. Dolayısıyla bu alanlarda disiplinler arası çalışmalar gereklilik arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Hadis, Siyer, Esbâb-ı Nüzûl, Seriyye.

Abstract

The science of hadith, which deals with the words, deeds and statements of the Prophet, is undoubtedly in close contact with the science of sirah, which deals with the life, struggle, preaching activities and wars of the Prophet. Both sciences have a resource value for the other. Tafsir, which is the science of explaining and interpreting the verses of the Quran, makes use of the science of hadith and sirah, which focus on the period in which the verses were revealed. Moreover, it is extremely important in terms of contributing to these sciences. Therefore, it would not be right to consider these three sciences independently of each other. Recently, it has been seen that some research has been carried out on the relations between hadith-siyar, hadith-tafsir, and sirah-tafsir. This research is important in terms of examining the relationship in three disciplines through a case study. The main subject of the research is the stories of those who killed people even though they stated that they had converted to Islam in the seriyya commissioned by the Prophet. Since the sirah-tafsir relationship was discussed in another research on the same subject, the relevant issue was examined here through hadith narrations. The data obtained from sirah and tafsir sources were compared with those in hadith sources. Thus, the issue of what kind of contributions the science of hadith can make to both fields or how it can benefit from these fields in terms of accurate determination of the events related to the period was evaluated. This study, in which some historical events are discussed with a comparative method, is important in terms of showing the degree of contact between the three sciences. The aim of the research is to draw attention to the importance of interdisciplinary methods in studies conducted in these areas. According to the results obtained in the research, it was seen that throughout the historical process, these disciplines evaluated the issue largely from their own perspectives and based on the resources in their field. Therefore, interdisciplinary studies in these areas are necessary.

Keywords: Tafsir, Hadith, Sirah, Asbâb al-nuzûl, Seriyya

Giriş

Hız. Peygamber'in (sas) söz, fiil ve takrirlerini tespit etmek, anlamak ve en doğru şekilde nakletmek gayesinde olan hadis ilmi ile Resûlullah'ın hayatını her yönüyle konu edinen siyer ilmi arasında sıkı bir ilişkinin mevcut olması kaçınılmazdır. Buna bağlı olarak her iki ilmin de birbirinden istifade etmesi tabii bir durumdur. Örneğin hadis eserlerinde belirli bir amaç doğrultusunda aktarılan rivayetlerin anlaşılması noktasında, olayları bütüncül bir şekilde ve tarihi bir perspektifle ele alan siyer ilmi önemlidir. Buna karşın hadis kaynaklarında dönemin savaşları gibi müstakil bölümlerin yanı sıra siyasî olaylarla ilgili farklı bölümler içerisinde yer alan veriler siyer ilmine kaynaklık etmektedir. Buna ek olarak siyerin sadece siyasî olaylar, savaşlar ve antlaşmalardan ibaret olmadığı göz önüne alınırsa Hız. Peygamber dönemi sosyal ve kültürel hayat, iktisadî yapı, hukukî sahadaki düzenlemeler ve günlük hayat gibi pek çok alanda hadis kaynakları eşsiz bilgiler ihtiva etmektedir. Hatta bu verilerin birçoğuna diğer kaynaklarda rastlanmaması hadis eserlerini siyer ilmi için son derece önemli kaynaklar haline getirmektedir.^[1]

Tefsir ise âyetlerin daha iyi anlaşılması ve yorumlanması için her iki ilimden de istifade etmektedir. Belirli bir olay veya soru üzerine nâzil olan âyetlerin esbâb-ı nüzûlünün anlaşılması amacıyla siyer ilminden istifade eden tefsir, genel manada ise nüzûl ortamının şartlarının bilinmesi açısından siyer ilminden faydalanmaktadır.^[2] Aynı şekilde hadis ilmi de Kur'ân'ın nâzil olduğu döneme dair verdiği bilgilerin yanı sıra doğrudan âyetlerin tefsirine dair aktardığı rivayetlerle de bu alana katkı sağlamaktadır.^[3] Dolayısıyla bu üç ilmi birbirinden bağımsız düşünmek oldukça zordur. Nitekim son zamanlarda çeşitli araştırmalarla bu disiplinler arasındaki ilişkinin ele alındığı görülmektedir.^[4]

Bu araştırmada Resûlullah'ın gönderdiği bir seriyye esnasında İslâm'a girdiğini belirttiği halde Müslüman askerler tarafından öldürülen kimseyle ilgili rivayetler değerlendirilmektedir. Tefsir ve siyer kaynaklarında yer alan haberlerden anlaşıldığı kadarıyla bu suçun işlendiği seriyyeler birden fazladır. Bununla birlikte bilhassa tefsir kaynaklarında Nisâ sûresi 94. âyet bağlamında nüzûl sebebi olarak zikredilen olayların çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Hatta bazen zikredilen bir olayın tefsirlere göre farklılık arz ettiği, seriyye ve şahıs isimlerinin yanı sıra işaret edilen kabile ve bölgelerin de değişiklik gösterdiği dikkat çekmektedir.^[5] Siyer ve İslâm tarihi kaynaklarında ise olayların kendi içerisinde daha tutarlı olarak verildiği ve ilgili âyetin anlaşılması açısından katkı sağlayacak bir netlikte söz konusu hadiselerin ele alındığı görülmektedir. Bu mesele siyer-tefsir ilişkisi bağlamında başka bir araştırmada ele alınmıştır. Siyer ve tefsir ile ilgili verilerin mukayeseli bir yöntem ile değerlendirildiği söz konusu araştırmada hadis rivayetlerine işaret edilmekle yetinilmiştir. Bu nedenle, ilgili hadis rivayetlerinin ele alındığı bu araştırma, meselenin üçüncü boyutunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca yapılan karşılaştırmalar sayesinde bu üç disiplin arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından kayda değerdir. Hadis kaynaklarındaki

[1] Hadis-siyer ilişkisi için örneğin bk. Fuat İstemi, *Hicret Bağlamında Tarih ve Hadis Metodolojileri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017); Fatih Oğuzay-Rukiye Oğuzay, *Siyerin Öncüleri Tirmizî* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 105-135; Ramazan Topal, *Siyer-Hadis İlişkisi Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i (Mekke Dönemi)* (Ankara: İksad Yayınevi, 2022); Ramazan Önal, *İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'indeki Siyer ve Meğâzi ile İlgili Rivayetlerinin Tespiti ve Değerlendirilmesi* (Mekke Dönemi) (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016); Hacı Atas, *Siyer ve Hadis Kaynaklarında Kitabul-Meğâzi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

[2] İsmail Yiğit, "Kur'ân ve Siretü'n-Nebî", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II*, ed. Bedrettin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001), 96-100; Abdülhamit Birışık, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/281-290; Muhammed Coşkun, "Tefsir-Siyer İlişkisinin Tarihsel ve Kuramsal Problemleri: Tefsir Tanımları Çerçevesinde Siret-Nüzûl İlişkisinin Hermenötiği", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 253-259.

[3] Örneğin Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin hadis eserlerinde müstakil tefsir bölümleri bulunmaktadır.

[4] Örneğin bk. Selim Türcan, "Tefsir, Siyer, Tarih Bağlamında Kur'an'ın Kaynaklığı Üzerine", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/36 (2019), 609-636.

[5] Tefsirlerde ele alınan bu konular aşağıda ana hatlarıyla verilecektir.

rivayetler bağlamında söz konusu olayların hangi seriyyede ve hangi bölgede gerçekleştiği üzerinde durulmakta, öldürülen ve öldürenlerin kimler olduğu tespit edilmeye çalışılmaktadır.

1. Tefsir ve Siyer Kaynaklarında Meselenin Ele Alınışı

Nisâ sûresi 94. âyetin nüzûl sebebi bağlamında müfessirlerin işaret ettiği çeşitli hadiselerin hangileri olduğu burada kısaca zikredilecektir. Ardından bu olayların siyer ve İslâm tarihi eserlerinde ne şekilde ele alındığı üzerinde durulacaktır. Bazı müfessirler birden fazla olayın sebep-i nüzûl bağlamında değerlendirildiğine işaret ederek bunları sıralarken, bazıları ise farklı olayları nüzûl sebebi olarak tercih etmişlerdir. Hatta âyetin benzer bütün olaylardan sonra hepsini kapsayacak şekilde nâzil olduğunu iddia edenler de olmuştur. Ayrıca aktarılan bir olayın tefsirlere göre farklılık arz ettiği de görülmektedir. Siyer kaynaklarına bakıldığında ise meselenin daha açık bir şekilde ortaya konulduğu görülmektedir. En çok öne çıkan iki hadise değerlendirilirken bir tanesi âyetle ilişkilendirilmekte, diğer olayın aktarıldığı kısımlarda ise nüzûl sebebi olduğundan bahsedilmemektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için bunlara aşağıda kısaca değinilmektedir.

1.1. Benî Mürre Seriyesi'nde Yaşanan Olay

Kur'ân âyetlerini baştan sona kadar yorumlayan ilk müfessir olan Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767), bu âyetin nüzûl sebebinin Üsâme b. Zeyd'in Mirdâs b. Nehîk'i öldürmesi olduğunu söyler. Verdiği detaylara göre Üsâme, Fedek bölgesindeki Benî Mürre üzerine gönderilen bir müfreze birliği içerisindeydi. Mirdâs ise Fedek halkından bir kimseydi. Önceki akşam İslâm'a girmiş ve bunu kabilesine bildirmişti. Hz. Peygamber'in gönderdiği birlik geldiğinde koyunlarını dağın kenarına sürerek Müslümanları İslâm selamıyla karşıladı. Üsâme ona saldırınca Müslüman olduğunu tekrar belirttiği halde öldürüldü. Üsâme koyunlarını ve eşyasını ganimet olarak aldı. Medine'ye döndüklerinde durumdan haberdar olan Resûlullah, Üsâme'yi şiddetli bir şekilde azarladı. Öyle ki Üsâme, o güne kadar İslâm'a girmemiş olmayı temenni etti. Üsâme'nin, koyunlarını ganimet olarak almak arzusuyla Mirdâs'ı öldürdüğü belirtilerek âyetteki dünya malı arzusuna işaret edilmektedir.^[6] Taberî (öl. 310/923) ise nüzûl sebeplerinden birisi olarak aktardığı bu olayın sonunda Resûlullah'ın ganimet olarak getirilen malları Mirdâs'ın kabilesine iade ettiği ve diyetini de ödediği bilgisini verir. Ancak Taberî, Mirdâs kıssası hakkında naklettiği bir diğer rivayette bu olayın Benî Damre üzerine gönderilen seriyyede cereyan ettiğini de aktarır. Hz. Peygamber'in şiddetli ikazları karşısında Üsâme, bu şahsın sadece korktuğu için böyle davrandığını ifade edince Resûlullah "Kalbini yarıp baktın mı?" sözleriyle onu azarlamıştı. Büyük bir pişmanlık yaşayan Üsâme bundan sonra "Lâ İlâhe İllallah" diyen kimseyi öldürmeyeceğine yemin etmişti.^[7]

Zemahşerî (öl. 538/1144) de nüzûl sebebi olarak aynı olayı zikretmekle birlikte Fedek halkından olan Mirdâs b. Nehîk'in kabilesi içerisinde İslâm'a giren tek kimse olduğunu, buna güvenerek gelen Müslümanları beklediğini haber verir. Oysa bütün kabile mensupları kaçarak bölgeyi terk etmişlerdi. Askerler geldiğinde hayvanlarını dağın kenarına çektikten sonra onları selamlayıp Müslüman olduğunu belirttiği halde öldürülmüştü.^[8] Râzî (öl. 606/1210), âyetin sebep-i nüzûlü bağlamında zikrettiği çeşitli olayların ilki olarak bu kıssayı Zemahşerî gibi aktarmaktadır. Ayrıca Resûlullah'ın Üsâme'ye hesap sorarken "Mallarını almak için mi onu öldürdün?" şeklinde

[6] Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud (Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâs, 1423/2002), 1/398-399.

[7] İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001), 7/356-357.

[8] Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407/1986), 1/551-552.

azarladığını belirtmektedir.^[9] Neseî (öl. 710/1310) de hemen hemen aynı detaylarla bu olayı nüzûl sebebi olarak vermektedir.^[10] Bunlara karşın Kurtûbî (öl. 671/1273) de Taberî gibi siyer kaynaklarına itimat ederek Muhallim b. Cessâme ve Âmir b. el-Edbat kıssasını öne çıkarmakta, Üsâme ve Mirdâs hadisesinin bu âyetin nüzûl sebebi olduğu yönündeki iddiaları zayıf bulmaktadır.^[11]

Siyer ve İslâm tarihi kaynaklarına bakıldığında Üsâme b. Zeyd'in Mirdâs b. Nehîk'i öldürdüğü hadisenin Ramazan H. 7'de, Gâlib b. Abdullah komutasında Fedek bölgesindeki Benî Mürre üzerine gönderilen seriyyede cereyan ettiği görülmektedir. Ancak Mirdâs'ın kabilesinde İslâm'a giren tek kişi olduğu, koyunlarının bulunduğu veya Müslüman askerleri bir dağın yanında karşıladığı gibi detaylara rastlanmaz. Aksine çarpışma esnasında kendisini takip edip yakalayan Üsâme b. Zeyd'den kaçma fırsatı bulamayınca İslâm'a girdiği bilgisi aktarılır. Buna rağmen Üsâme tarafından öldürüldüğü ve sonrasında Hz. Peygamber'in şiddetli ikazları benzer şekilde aktarılmakla birlikte ilgili âyetin bu olay üzerine nâzil olduğu şeklinde bir bilgi verilmemektedir.^[12]

Burada ifade etmek gerekir ki ilk müfessirlerden Mukâtil'den itibaren Nisâ sûresi 94. âyetin nüzûl sebebi olarak üzerinde en çok durulan bu hadisedir. Bununla birlikte Mukâtil'in bilhassa tefsirinde kullandığı hadisler hususunda eleştirildiği ve çeşitli tenkitlere maruz kaldığı bilinmektedir.^[13] Tefsire dair verileri âlimlerden sema olmadan derleyip kullanması, rivayetleri aktarırken isnâd kullanmaması gibi eleştirilerin yanı sıra hadis uydurmakla dahi itham edilmesi araştırmacıların dikkat çektiği problemlerdir.^[14]

1.2. Batn-ı İdam Seriyesi'nde Yaşanan Olay

Taberî, tefsirinde âyetin nüzûl sebebi olarak yer verdiği ilk iki rivayeti meşhur siyer âlimi İbn İshâk'a dayandırmaktadır. Bizzat seriyyede yer alan bir sahâbî kanalıyla aktardığı bu habere göre Batn-ı İdam Seriyesi'nde yer alan Muhallim b. Cessâme, İslâm'a girdiğini belirttiği halde Âmir b. el-Edbat'ı öldürmüştü. Aralarında bulunan şahsî bir düşmanlık nedeniyle bu suçu işlediği de ifade edilmektedir. Akabinde Huneyn günlerinde bu meseleyi tartışan Uyeyne ile Akra' b. Hâbis'in Resûlullah'ın huzuruna geldikleri haber verilmektedir.^[15] Âyetin nüzûlüyle ilgili muhtemel sebeplerden birisi olarak bu kıssaya işaret eden Râzî olayın sonunda Muhallim'in Hz. Peygamber'den af dilediğini ancak Resûlullah'ın "Allah seni affetmesin!" şeklinde beddua ettiğini haber verir.^[16] Kurtubî de İbn İshâk gibi siyer otoritelerine atıf yaparak Muhallim b. Cessâme'nin işlediği suçun âyetin nüzûl sebebi olduğunu beyan etmektedir.^[17]

Batn-ı İdam Seriyesi'nde gerçekleşen bu hadise siyer kaynaklarında detaylarıyla anlatılmakta ve olay Resûlullah'a iletildiğinde Nisâ sûresi 94. âyetin nâzil olduğu açıkça ifade edilmektedir.^[18]

[9] Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beirut: Dâru l-hyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000), 11/189-190.

[10] Ebû'l-Berekât en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Budeyvî (Beirut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 1/386.

[11] Ebû Abdillâh Muhammed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdunî - İbrahim Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 5/337.

[12] Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, *el-Megâzî*, thk. Marsden Jones (Beirut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989), 2/724-725; Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ vd. (Mısır: Şeriketü Mektebe, 1375/1955), 2/623; İbn Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Beirut: Dâru't-Turâs, 1387/1967), 3/22; Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413/1993), 1/301-302.

[13] bk. İrfan Zahitoğlu, "Mukâtil b. Süleyman ve Tefsîr-i Kebîr'inde Kullandığı Hadislerin Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi", *Route Educational and Social Science Journal* 2/5 (Temmuz 2015), 309.

[14] Mustafa Yasin Akbaş, *Kitâbu't-Tefsîr Literatürü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2023), 217.

[15] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/353-354.

[16] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/190.

[17] Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/337.

[18] Vâkidî, *Megâzî*, 2/797; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/626; Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kubrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001), 2/124, 5/123, 5/170; Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd ez-Ziriklî (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1996), 1/384-385.

Hicrî 8. yılın Ramazan ayında gerçekleşen bu seriyyenin amacı fetih için yapılan büyük hazırlığın Mekkeliler tarafından fark edilmesini engellemektir.^[19] Hz. Peygamber farklı istikametlere seriyyeler tertip ederek yapacağı seferin yönü konusunda düşmanını yanıltmak istemişti. Ebû Katâde komutasında İdam mevkiine gönderdiği seriyye de bu amaçla tertip edilmişti. Bu müfreze Batn-ı İdam'a vardığında Âmir b. el-Edbat adındaki bir adam kendilerini İslâm selamıyla karşılayarak Müslüman olduğunu beyan edince askerler ona zarar vermemişlerdi. Ancak içlerinden Muhallim b. Cessâme, aralarındaki eski bir husumet nedeniyle saldırarak Âmir'i öldürmüş ve devesi ile eşyalarını da ganimet olarak almıştı. Sebep olarak aralarındaki husumete işaret edildiği gibi ganimet olarak aldığı mallardan da bahsedilmesi önemlidir. Devamında yukarıda olduğu gibi Huneyn Savaşı günlerinde Uyeyne ile Akra' adındaki iki kişinin bu meseleyi Hz. Peygamber'in huzurunda tartıştıkları ve nihayetinde Resûlullah'ın kararı üzerine meselenin diyetle çözüldüğü anlatılmaktadır. Bununla birlikte kendisi için istiğfar dilemesi talebiyle gelen Muhallim için beddua ettiği ve ashâbına ibret olması için uyarılarda bulunduğu şekildeki detaylara da yer verilmiştir.^[20]

1.3. Diğer Benzer Olaylar

Ayetin nüzûl sebebi olarak aktarılan olaylardan biri de isim verilmeden zikredilen Benî Süleyym'e mensup çoban hikayesidir. Taberî tefsirinde ikinci sırada bu olaydan bahsetmektedir. Buna göre koyunlarının başında bulunan bu şahıs Müslüman askerlere denk geldiğinde selam vermiş ve İslâm'a girdiğini beyan etmişti. Ancak oradakiler "Sadece sizden korktuğu için selam verdi." şeklinde konuştuktan sonra onu öldürmüşlerdi. Koyunlarını ganimet alarak Resûlullah'ın yanına geldiklerinde ise bahsi geçen âyet nâzil olmuştu.^[21] Aynı hadiseyi âyetin nüzûl sebebi olarak ilk sırada zikreden İbn Kesîr (öl. 774/1373), bunun en doğrusu olduğunu iddia ederken Buhârî rivayetini de delil göstermektedir.^[22] Süyûtî (öl. 911/1505) de sadece bu olayı nüzûl sebebi olarak değerlendirmiştir.^[23]

Ayetin nâzil olmasının sebebi olarak aktarılan hikayelerden birinde ise Mikdâd b. Esved'in ismi geçmektedir. İsfahânî (öl. 5./11. yüzyılın ilk çeyreği), koyunlarının başında Müslümanların yanından geçerken selam verip Müslüman olduğunu belirten kimsenin Mikdâd b. Esved tarafından öldürüldüğünü ve yukarıdakine benzer şekilde onun Resûlullah tarafından azarlandığını nakletmektedir.^[24] Dolayısıyla Mikdâd b. Esved'in işlediği suçun âyetin nüzûl sebebi olduğu yönündeki görüşler de ortaya çıkmaktadır. Nitekim Râzî de muhtemel sebeplerden birisi olarak Üsâme b. Zeyd'in başına gelenin bir benzerinin Mikdâd'ın da başına geldiğini haber vermektedir. Olayın nerede, hangi seriyyede cereyan ettiğinden bahsetmezken Mikdâd'ın Resûlullah'a sorduğu bir soruyla bu görüşü desteklemektedir. Buna göre Mikdâd savaş esnasında elini kesen ancak sıkışınca da bir ağacın arkasına saklanarak Müslüman olduğunu belirten düşmanını öldürüp öldüremeyeceğini sormuştu. Hz. Peygamber'den hayır cevabını aldığında, bu kimsenin elini kestikten sonra İslâm'a girdiğini söylemiş olmasına dikkat çekmesine rağmen kati olarak olumsuz

[19] Vâkıdî, *Megâzî*, 2/796; Seriyyenin tarihi için ayrıca bk. Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi* (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2018), 629.

[20] Vâkıdî, *Megâzî*, 2/796-797; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/123-124; İbn Hiřâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/626; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser fi funûni'l-megâzî ve ş-šemâ'il ve's-siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993), 2/207.

[21] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/355.

[22] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 2/337-338.

[23] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1431/2010), 118.

[24] Râğıb el-İsfahânî, *Tefsîru Râğıb el-İsfahânî*, thk. Muhammed Abdülaziz - Adil b. Ali (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1424/2003), 3/1404.

bir cevap almıştı.^[25] Burada Râzî'nin her iki olay arasındaki benzerliğe dikkat çekmesi önemlidir. Bununla birlikte Mikdâd'ın sorusunun farazî bir soru olduğu ve muhtemelen bu soru nedeniyle isminin diğer olaylarla karıştırıldığı ilgili rivayetler kısmında görülecektir.

Bununla birlikte İbn Kesîr, tefsirinde Mikdâd kıssasını farklı tasvirlerle aktarmaktadır. Buna göre bir seriyyede yer alan Mikdâd bölgeye vardığında kabile mensupları oradan ayrılmıştı. Sadece malları çok olan bir adam beklemekteydi. Müslümanlara kelime-i şehâdet ile seslendiği halde Mikdâd saldırıp onu öldürdü. Resûlullah'ın yanına vardıklarında şiddetli bir şekilde azarlandı. Kendi kavminden korktuğu için imanını gizleyen bu kimsenin imanını açığa vurduğunda ise öldürüldüğünü beyan eden Hz. Peygamber, Mekke döneminde Mikdâd'ın da imanını gizlemek durumunda kaldığını hatırlatarak yaptığı hatanın büyüklüğüne dikkat çekti.^[26]

Râzî'nin aktardığı bir görüşe göre ise bahsi geçen olaylardan birini tercih etmeye gerek yoktur. Zira muhtemelen yaşanan benzer olaylardan sonra ve hepsini kapsayacak bir mana ile âyet nâzil olmuştur.^[27] Kurtubî^[28] ve Elmalılı^[29] da bu yorumu ihtimal dahilinde değerlendiren müfessirlerdendir.

2. Hadis Kaynaklarında Meselenin Ele Alınışı

Birinci başlık altında, tefsir kaynaklarında Nisâ sûresi 94. âyetinin nüzûl sebebi bağlamında hangi olaylara yer verildiği, bu olayların siyer eserlerinde nasıl değerlendirildiği kısaca ele alındı. Bu başlıkta ise, zikredilen olay ve isimlerle ilgili hadis kaynaklarında yer alan metinler değerlendirilmektedir. Bu sebeple, burada özellikle hadis kaynaklarındaki tefsir bölümlerinde konunun nasıl ele alındığı tespit edilmiştir. Rivayetlerde ilgili âyetin nüzûl sebebi olarak kimliği verilmeyen ve koyunları olan bir kimsenin İslâm'a girdiği halde Müslümanlar tarafından öldürülmesi hadisesinden bahsedilmektedir. Ancak Buhârî, Müslim ve Tirmizî'de âyetle ilişkilendirilen bu olay, oldukça kısa ve kapalı ifadelerle yer almaktadır. Hâlbuki müfessirler, âyetin sebep-i nüzûlü olarak en çok Üsâme b. Zeyd ile ilgili hadiseyi tercih etmişler, siyer âlimleri ise Muhallim b. Cessâme olayını âyetle ilişkilendirmişlerdir. Ayrıca Mikdâd b. Esved'in de bu olaylar bağlamında isminin zikredildiği görülmektedir. Konunun anlaşılması açısından söz konusu dört hadise ile ilgili rivayetlerin tetkiki yapılacaktır.

2.1. Mikdâd b. Esved ile İlgili Rivayetler

Bedir'e katılan sahâbeyi zikrettiği kısımda Buhârî, Mikdâd b. Esved'in de Bedir ehlinden olduğunu bildiren rivayetlere yer vermiştir. Kureyş kervanını ele geçirmek için hareket eden Müslümanlar Bedir'e geldiklerinde Ebû Süfyân kervanı kaçırmayı başarmış ve Mekke'den yardım istemişti. Bir müddet sonra kendilerinden katbekat büyük bir ordunun Bedir'e gelmesi Müslümanlar arasında bir endişeye sebep oldu. Resûlullah bu gelişme üzerine ashâbıyla istişare etme gereği duyduğunda Mikdâd b. Esved en cesur çıkışlardan birini yaparak "Biz, Musa'nın kavminin dediği gibi "Sen ve rabbın gidin, savaşın." demeyeceğiz. Senin sağında, solunda, önünde ve arkanda savaşacağız." demişti. Hz. Peygamber onun bu sözlerinden son derece memnun olmuş, yüzünde sevinç ifadesi görülmüştü.^[30]

[25] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/190.

[26] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/339-340.

[27] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/190.

[28] Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/337.

[29] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. Asım Cüneyt Köksal-Murat Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 2/401-405.

[30] Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001), "Megâzî", 4.

Buhârî, Mikdâd'ın Bedir Savaşı'na katıldığını bildirdikten sonra onun Hz. Peygamber'e bir soru sorduğunu aktarmaktadır. Ancak konumuz açısından önem arz eden bu sorunun Bedir Savaşı ile ilgili olduğu yönünde herhangi bir işaret olmadığı gibi farazi bir soru olduğu da anlaşılmaktadır. Mikdâd, savaş esnasında bir elini kesen düşmanına üstün gelip onu öldüreceği sırada bu kimsenin İslâm'a girdiğini belirtmesi durumunda ne yapması gerektiğini Hz. Peygamber'e sormuştu. "Onu öldürme!" cevabını aldığı anda bu kimsenin bir elini kestikten sonra böyle dediğini vurgulayarak sorusunu tekrarlayınca Resûlullah "Onu öldürme. Şayet öldürürsen o, senin onu öldürmeden önceki halin üzeredir. Sen de onun o ifadeyi söylemeden önceki hali üzere olursun." buyurarak konunun önemine dikkat çekmişti.^[31]

Görüldüğü üzere Mikdâd b. Esved'in sorusu farazidir. Muhtemelen böyle bir olayın yaşandığı ve Medine'de konuşulduğu günlerde bunu sormuş olabilir. Ancak Bedir Savaşıyla ilgili olmadığı ve Mikdâd'ın elinin kesilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim hadis kaynaklarında böyle bir rivayete rastlanmamaktadır. Ayrıca Mikdâd sonraki savaşlarda hazır bulunmuş hatta halifeler döneminde de komutanlıklar yaparak savaş meydanlarında çarpışmaya devam etmişti. Kaynaklarda onunla ilgili çeşitli detaylar aktarılırken bir elinin kesik olduğu şeklinde bir bilgiye rastlanılmamıştır.^[32] Dolayısıyla elinin kesik olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte kayıtlara geçen bu soru nedeniyle ilgili âyetin tefsirinde nüzûl sebebi olarak zikredilen hadiseler arasında onun isminin de karıştırıldığını söylemek doğru olsa gerektir. Nitekim bazı müfessirler bu âyetin çarpışma esnasında zayıf düşen rakibini "Ben Müslüman oldum." dediği halde öldüren Mikdâd b. Esved hakkında nâzil olduğunu ifade etmişlerdi. Bazıları ise çeşitli farklılıklarla birlikte Mikdâd'ın bir seriyye esnasında İslâm'a girdiğini beyan eden kimseyi öldürmesini nüzûl sebepleri arasında zikretmişlerdi. Kanaatimizce yukarıda bahsi geçen sorusu nedeniyle onun ismi diğer olaylardaki failerle karıştırılmıştır.

Bununla birlikte aynı rivayeti diyet bölümünün ilk bâbında veren Buhârî'nin, ardından naklettiği bir muallak rivayete göre Resûlullah, Mikdâd'a hitap ederek "Kavmi içerisindeyken imanını gizleyen bir müminin imanını açığa vurduğunda öldürülmesinin" yanlış olduğunu vurgulamıştı. Hatta Mekke döneminde Mikdâd'ın da imanını gizlemek durumunda kaldığını hatırlatmıştı. Nisâ sûresi 93. âyetin bâb başlığı olarak kullanıldığı bu kısımda, bir mümini kasten öldürme meselesi ele alınmaktadır.^[33] Burada da farazi bir anlatım ile konunun ehemmiyetine vurgu yapıldığı görülmekle birlikte önceki rivayetteki sorudan başka bir anlatımın söz konusu olduğu ve ona cevaben söylenmediği anlaşılmaktadır. Zira oradaki soru, çarpışma esnasında rakibinin bir elini kestikten sonra Müslüman olduğunu belirten düşmanla ilgiliydi. Bu rivayette ise kavmi içerisindeyken imanını gizleyen ancak Müslümanlarla karşılaşınca dinini açığa vuran bir kimseden bahsedilmektedir. İlki Üsâme b. Zeyd'in savaş esnasında İslâm'a girdiği halde öldürdüğü düşmanı ile ilgili hikâyeye benzerlik gösterirken ikincisi ise bir seriyye esnasında Âmir b. el-Edbat'ın öldürülmesi veya Benî Süleym'e mensup bir çobanın öldürülmesi hadisesine benzemektedir. Burada dikkat çeken bir husus ise iman eden bir kimseyi kasıtlı olarak öldürmenin yasaklanmasıyla ilgili bâbda Muhallim'in işlediği suçtan bahsedilmemesidir. Ancak Resûlullah'ın ikinci anlatımında kastedilen kişinin daha ziyade Âmir'e benzediği de dikkat çekmektedir.

Müslim'in *Sahîh*'inde de Mikdâd ile ilgili bu rivayet Buhârî'de olduğu gibi farazi bir soruyu Hz. Peygamber'e yöneltmesi şeklindedir. Resûlullah'ın böyle bir durumda düşmanını öldürmesi halinde küfre düşeceği uyarısıyla cevap verdiği aktarılmaktadır. Müslim, bu hadisi "İman" ana

[31] Buhârî, "Megâzi", 12.

[32] Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, ts.), 8/54; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmet Abdulmevcut - Ali Muhammed Muavviz (Beirut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 6/159-161.

[33] Buhârî, "Diyât", 1.

bölümünde vererek hadisin iman ile ilgili boyutunu ön plana çıkarmaktadır. Daha sonra Nevevî tarafından koyulan alt başlıklarda “Lâ ilâhe illallah dedikten sonra bir kafiri öldürmenin yasak/haram olması” ifadesi bulunmaktadır. Burada, Üsâme b. Zeyd’in savaş esnasında İslâm’a girdiğini belirttiikten sonra düşmanını öldürmesiyle ilgili rivayete de yer vermektedir. Benzer bir diğer rivayette ise ismi zikredilmeyen kimsenin yine Üsâme olduğu zannını beyan etmektedir.^[34] Mikdâd b. Esved ve Üsâme b. Zeyd ile ilgili farklı rivayetleri vermiş olması önem arz etmektedir. Bu durumda ikisinin karıştırılma ihtimalinden ziyade farklı olaylara işaret eden rivayetler olarak nakledildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Buhârî’de olduğu gibi Müslim’de de Mikdâd’ın farazi bir soru sorduğu görülmektedir. Aynı şekilde Ebû Dâvûd da Mikdâd’ın bu sorusu ve aldığı cevapla ilgili rivayeti aynen *Sahîhayn*’da olduğu şekliye eserine almıştır.^[35] Dolayısıyla ikisinin farklı olaylar olduğu açıktır. Mikdâd, muhtemelen Üsâme’nin yaşadığı olayın ardından tartışmaların devam ettiği süreçte hem konunun daha iyi anlaşılması hem de Üsâme’ye destek olmak için böyle bir soru sormuştur. Yani Mikdâd’ın hikayesi bir sorudan ibaret iken Üsâme ise Benî Mürre Seriyyesi’ndeki hatasıyla anılmaktadır.

Kaynaklarda Mikdâd b. Esved hakkında başka rivayetler mevcut olmakla birlikte bunlar araştırma konusuyla ilgili değildir.^[36] Onun konuyla ilişkilendirilmesine sebep olan rivayetler sadece yukarıda geçen temsili sorusuyla ilgilidir. Onun soru sormaktan çekinmeyen bir kimse olduğu bilgileri dikkate alınırsa bu konuda muhtemelen yaşanan olaylarla ilgili olarak farazi bir soru sorduğu anlaşılmaktadır. Hadis kaynaklarında Mikdâd b. Esved’in isminin ilgili âyetin nüzûl sebebi olarak değerlendirilmediği görülmektedir. Dolayısıyla müfessirlerin Mikdâd b. Esved ile ilgili haberlerinin hadis rivayetlerinden kaynaklanması mümkün gözükmemektedir.

Mikdâd b. Esved hakkında yapılan araştırmalarda da sebep-i nüzûle dair bir olaydan bahsedilmemesi önemlidir. Bizzat kendisinden aktarılan seksen rivayet tespit edilmiştir. Bunlar imân, tahâret, ibâdet, yöneticilik, büyük günahlar, ahlâk, âhret gibi pek çok konuyu içermektedir. Önemli bir kısmı Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’i ile Taberânî’nin *el-Mu’cemu’l-kebîr*’inde yer almakla birlikte kütüb-i sitte eserlerinin hepsinde Mikdâd b. Esved rivayetlerine yer verilmiştir.^[37] Katıldığı savaşlar kısmında isminin böyle bir hadiseyle ilişkilendirilmediği de görülmektedir.^[38]

2.2. Üsâme b. Zeyd ile İlgili Rivayetler

Hadis kaynaklarında, Hz. Peygamber’e yakınlığı ile bilinen Üsâme b. Zeyd hakkında pek çok rivayet bulunmaktadır. Zira Üsâme seçkin sahâbe arasında yer almaktadır. Örneğin İmam Buhârî *Sahîh*’inde ashâbın faziletlerini ele aldığı “Fedâilü Ashâbı’n-Nebî” bölümünün 18. bâbını Üsâme b. Zeyd’e ayırmıştır. Ancak burada söz konusu hadiseye dair rivayetler mevcut değildir.^[39] İmam Mâlik’in *Muvatta* adlı eseri ile Tirmizî’nin *Sünen*’inde de Üsâme ile ilgili birçok rivayet bulunmasına rağmen bahsi geçen hadise hakkında herhangi bir rivayete yer verilmemiştir.^[40]

[34] Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *es-Sahîh*, thk. M. Fuad Abdülhakî (Beyrut: Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabî, ts.), “İman”, 95-97.

[35] Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdî es-Sicistanî Ebû Dâvûd, *Sünen*, thk. Şuayb Arnavut - Muhammed Kâmil Karabelli (Beyrut: Daru’l-Ma’rife, 1430/2009), “Cihâd”, 102.

[36] Meselâ bk. Müslim, “Eşribe”, 174; “Zühd ve’r-rekâik”, 68, 69; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 10; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi’u’l-kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmi, 1996), “İstizan ve’l-âdâb”, 26.

[37] Hüseyin Ünal, *Mikdâd b. Esved’in Hayatı ve Rivayetleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 137.

[38] Mevlüt Poyraz, “Mikdâd b. Amr’ın İslâm Tarihi’ndeki Yeri”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Haziran 2019), 9-19; Ünal, *Mikdâd b. Esved’in Hayatı ve Rivayetleri*, 14-16.

[39] Buhârî, “Fedâilü Ashâbı’n-Nebî”, 18.

[40] Örneğin *Muvatta*’da veda haccı ile ilgili (Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvattâ*, nşr. Muhammed Fuad Abdülhakî (Beyrut: Daru’l-Hayati’l-Türasi’l-Arabî, 1406/1985), “Hac”, 176), Müzdelife’de akşam ve yatsı namazlarını cem etmesi (İmam Mâlik, “Hac”, 197), Müslümanın kafir kimseye varis olmayacağı (İmam Mâlik, “Feraiz”, 10), Hz. Peygamber’in Fatıma bint Kays’a Üsâme ile evlenmesini önermesi (İmam Mâlik, “Talak”, 67) gibi rivayetler yer almaktadır.

Bunlarla birlikte İmam Buhârî, megâzî bölümünün 45. bâbının başlığını “Resûlullah’ın Üsâme b. Zeyd’i Cüheyne’den Hurakât^[41] üzerine göndermesi” olarak adlandırmıştır. Buradaki beş rivayetin ilkinde bizzat Üsâme’nin aktarımıyla Hz. Peygamber’in onları el-Hurakât’a gönderdiği, yaptıkları baskınla düşmana üstün geldikleri belirtilir. Üsâme yanında ensardan bir arkadaşı olduğu halde bir düşmanla karşılaşmıştı. Onu yakaladıklarında adam kelime-i tevhîdi söyleyince ensarî arkadaşı geri çekildiği halde Üsâme saldırarak onu mızrakla öldürmüştü. Medine’ye döndüklerinde durumdan haberdar olan Resûlullah “Lâ ilâhe illallah dedikten sonra mı öldürdün?” ifadesiyle Üsâme’yi azarladığında o ise adamın ölümden kaçmak için böyle söylediğini dile getirip kendini savunmak istedi. Ancak Hz. Peygamber bu sözü o kadar çok tekrar etti ki Üsâme o güne kadar Müslüman olmamayı temenni ettiğini söylemektedir.^[42] İmam Buhârî bu rivayeti ayrıca diyet bölümünde de zikretmektedir.^[43] Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî*’deki mükerrer rivayetleri tekrardan kaçınarak derlediği *Tecrîd-i Sarîh* adlı eserinde, “Tefsîru’l-Kur’ân” bölümünde Nisâ sûresinde 94. âyetten bahseden bâba yer vermemiştir.^[44] Zebîdî’nin Üsâme’den nakledilen söz konusu hadisi “Kitabü’l-Megâzî”de Mûte Gazvesi başlığı altında değerlendirmesi ise açıklamaya ihtiyaç hissettirmektedir. Nitekim, *Tecrîd*’i şerh eden Kâmil Miras, bu bâbda zikredilmesini bir zühul veya müsâhele eseri olarak değerlendirmektedir. Ayrıca siyer kitaplarında bu seferin Gâlib b. Abdullah el-Leysî Seriyyesi adıyla zikrolunduğunu belirtmesi önemlidir. Ancak, onun bu olay üzerine Nisâ sûresi 94. âyetin nâzil olduğunu ifade etmesi dikkat çekmektedir.^[45]

Bezzâr’ın *Müsned*’inde Buhârî rivayetine oldukça benzer bir şekilde Üsâme’nin “Lâ ilâhe illallah” diyen bir kimseyi öldürdüğü ve Resûlullah’ın şiddetli ikazı nedeniyle daha önce İslâm’a girmemiş olmayı arzu ettiği bilgisi yer alır. Bu rivayette de Üsâme, el-Hurakât Seriyyesi içerisinde gönderdiklerini ve düşmanı hezimete uğrattıktan sonra bir şahısla karşılaştıklarını haber verir. Kelime-i tevhîd getirdiğinde sırf ölümden korktuğu için söylediğini düşünerek onu öldürdüğünü ifade eder. Hâlbuki ensar arkadaşı bu sözü duyduğunda geri çekilmişti. Nitekim Medine’ye döndüklerinde Resûlullah’a olayı aktaran da o olmuştu.^[46] Dolayısıyla hadis rivayetlerinde Cüheyne’den el-Hurakât ismiyle zikredilen bu seferin siyer kaynaklarında bahsi geçen Gâlib b. Abdullah’ın Fedek bölgesine gerçekleştirdiği operasyon olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim burada Üsâme’nin söz konusu hatayı yaptığı ve öldürdüğü kimsenin de Mirdâs b. Nehîk olduğu bilinmektedir.

Müslim’in *Sahîh*’inde Üsâme’nin işlediği bu hatayla ilgili rivayetler İman bölümünde üç farklı metinle yer almaktadır. İlk rivayette Buhârî’de olduğu gibi Cüheyne’den el-Hurakât üzerine bir seriyye için görevlendirildikleri bizzat Üsâme’den aktarılmaktadır. “Lâ ilâhe illallah” diyen kimseyi öldürdükten sonra içine bir şüphe düştüğü ve Medine’ye vardığında kendisinin durumu Resûlullah’a iletildiği ifade edilir. Hz. Peygamber’in şiddetli tenkidinden sonra büyük bir pişmanlık yaşayan Üsâme’nin bundan sonra asla bir Müslümanı öldürmeyeceğine yemin ettiği de aktarılır.^[47] Bir sonraki rivayette ise aynı kimseyi ensardan bir arkadaşıyla birlikte yakaladıkları ancak kelime-i tevhîdi duyan ensârın geri çekildiği fakat Üsâme’nin mızrakla adamı öldürdüğü aktarıldıktan sonra olayın devamı benzer şekilde zikredilir. Üsâme’nin yemininden bahsedilmez.^[48]

[41] el-Hurakât, Cüheyne’den bir kabilenin adı olarak açıklanmaktadır. Cüheyne’den Cüheys b. Âmir’in bir kavmi okla yaktığı için bu adla anıldığı ifade edilmektedir. bk. Bedreddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1421/2001), 17/362.

[42] Buhârî, “Megâzî”, 45.

[43] Buhârî, “Diyât”, 2.

[44] Ahmed Nâim – Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tegrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* (İstanbul: DİB Yayınları, 2019), 8/43-52.

[45] Miras, *Tegrîd-i Sarîh*, 7/496-497.

[46] Ebû Bekir Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *Müsnedü’l-Bezzâr el-Bahrü’z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah vd. (Medine: Mektebetü’l-Ulum ve’l-Hikem, 1409/1988), 7/61-63.

[47] Müslim, “İman”, 158.

[48] Müslim, “İman”, 159.

Ardından gelen rivayette ise isim verilmeden Hz. Peygamber'in müşrikler üzerine gönderdiği bir seriyyede benzer bir olayın yaşandığı görülür. Hadis metninde bu fiili işleyen kimsenin Üsâme olduğu yönünde bir zannın belirtilmiş olması bunun da aslında aynı hadiseyi isim vermeden konu edinen bir rivayet olduğunu doğrulamaktadır.^[49] Müslim rivayetlerinde de el-Hurakât Seriyyesi'nde hadisenin gerçekleştiği ifade edilmekte, bu hatayı yapan kimsenin Üsâme b. Zeyd olduğu belirtilmektedir. Ancak herhangi bir rivayette öldürülen kimsenin ismi verilmemektedir. Dolayısıyla ismin tespiti noktasında siyer kaynakları önem arz etmektedir. Müslim'deki bu rivayetlerde herhangi bir şekilde olayın bir sebep-i nüzûl ile ilişkilendirilmemesi konumuz açısından oldukça önemlidir.

Bunların dışında Üsâme b. Zeyd ile ilgili benzer rivayetlerin başka hadis kaynaklarında da yer aldığı görülmektedir.^[50] Örneğin Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inde Üsâme'nin ensardan bir kimseyle birlikte bu adamı yakaladığı ve "lâ ilâhe illallah" dediğinde arkadaşı geri çekildiği halde kendisinin onu öldürdüğü şeklindeki rivayete yer vermiştir.^[51]

İbn Mende, kelime-i tevhîd'in öldürmeye engel teşkil ettiğini belirttiği bâb başlığı altında Üsâme'nin ilgili hadisesini konu edinen rivayetlere yer vermektedir. Burada da bizzat Üsâme kanalıyla Hz. Peygamber'in onları el-Hurakât seriyyesine gönderdiği belirtilir. Aynı şekilde düşmana galip geldikten sonra karşılaştıkları şahsı "lâ ilâhe illallah" dediği halde öldürdüklerini haber veren Üsâme sonrasında içine bir şüphe düştüğünü ve bu soruyu Hz. Peygamber'e bizzat kendisinin sorduğunu bildirir. Resûlullah'ın, kıyamet gününde lâ ilâhe illallah sözüyle arasının nasıl olacağı şeklindeki uyarısından sonra Üsâme, adamın silahtan ve ölümden korktuğu için böyle söylediğini dile getirerek kendini savundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Onun kalbini yarıp baktın mı? Bu yüzden öyle söyleyip söylemediğini bildin mi?" dedikten sonra aynı ikazı defalarca yaptı. Nitekim Üsâme ancak o gün İslâm'a girmiş olmayı temenni etmişti.^[52] Sonraki rivayetlerde "Resûlullah bizi bir seriyyeye gönderdi. Cüheyne'den el-Hurakât'a sabah baskını yaptık."^[53] "Resûlullah bizi Cüheyne'den el-Hurakât'a gönderdi."^[54] şeklindeki detaylar olayın gerçekleştiği askerî operasyon hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Nitekim önceki rivayetlerde el-Hurakât ismi zikredilmisti.

Zehebî, Üsâme b. Zeyd hakkında bilgiler verdiği kısımda bu olayla ilgili bir detaya yer vermektedir. Buna göre Hz. Ali, hilafet mücadelesinde niçin yanında yer almadığını sorduğunda Üsâme yaşadığı bu hadiseyi anlatmış ve bir daha "lâ ilâhe illallah" diyen kimseyi öldürmeyeceği konusunda Hz. Peygamber'e söz verdiğini beyan etmişti.^[55]

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi rivayetlerin genelde İslâm'a girdiğini beyan eden bir kimsenin öldürülmesiyle ilgili bâblar altında ele alındığı görülmektedir. Ayrıca bu rivayetlerin hiçbirinde öldürülen kimsenin isminin verilmemesi, ilgili âyete atıf yapılmaması, olaydan sonra herhangi bir âyetin nâzil olduğu şeklinde bir bilginin verilmemesi dikkat çekicidir. Dolayısıyla tefsirlerde bu hadisenin söz konusu âyetle ilişkilendirilmesinin hadislerden kaynaklanmadığı ortaya çıkmaktadır.

[49] Müslim, "İman", 160.

[50] Ebû Avâne Ya'küb b. İshâk el-İsferâyînî, *Mustahrecü Ebî Avâne*, thk. Eymen b. Arif ed-Dımaşkî (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1419/1998), 1/68-69; Alâüddin Ali b. Balabân el-Fârisî, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1408/1988), 11/56-58; İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî, *el-İmân li'bnî Mende*, thk. Ali Muhammed b. Nâsır el-Fükayhî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1406/1985), 1/206-210.

[51] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 36/73-74.

[52] İbn Mende, *el-İmân*, 1/206.

[53] İbn Mende, *el-İmân*, 1/207.

[54] İbn Mende, *el-İmân*, 1/208.

[55] Şemsüddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 2/504-506.

2.3. Muhallim b. Cessâme ile İlgili Rivayetler

Hadis kaynaklarında Muhallim'in kardeşi olan Sa'b b. Cessâme ile ilgili bazı rivayetler yer almakla birlikte^[56] Muhallim'in isminin kaynakların çoğunda hiç geçmediğı görölmektedir. Hâlbuki siyer ve İslâm tarihi kaynaklarında Nisâ sûresi 94. âyetin nüzûl sebebi olarak değeriendirilen bu hadisenin detaylarıyla aktarıldığı görölmüştü.

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde söz konusu hadisenin anlatıldığı ancak Elbânî'nin zayıf olarak değeriendirdiğı uzunca bir hadis bulunmaktadır. Bu metne göre Muhallim b. Cessâme el-Leysî, Eşca' kabilesine mensup bir Müslümanı öldürmüştü. Bu olay Hz. Peygamber'in diyet uyguladığı ilk olaydı. Ardından Huneyn'de bu meseleyi tartışan iki kişinin Resûlullah'ın huzuruna gelmesinden bahsedilir. Maktûlün davasını güden Uyeyne, Gatafân kabilesine mensuptu. Hindif'e mensup olan Akra' b. Hâbis ise Muhallim'i savunmaya çalışıyordu. Ancak tartışma esnasında sesler yükselmiş ve husumet artmıştı. Hz. Peygamber "Ey Uyeyne, diyet kabul etmez misin?" diye sorduğunda o olumsuz cevap verdi. Kendi kabilesindeki kadınlar gibi onun kabilesindeki kadınların da aynı acıyı ve hüznü yaşamasını istediğini beyan etti. Resûlullah ikinci kez sorduğunda yine benzer bir cevap aldı. Bu esnada Benî Leys kabilesinden Mükeytil adında bir kimse, kısasın uygulanmasının İslâm'ın bu erken dönemi açısından daha doğru olacağını dile getirdi. Resûlullah'a hitaben bu olay için kısas uygulamasını, ancak isterse daha sonra bu hükmü değeriştirmesini teklif etti. Hz. Peygamber ise "Ellisi şimdi, ellisi de Medine'ye döndüğümüzde olmak üzere" ifadesiyle 100 deve karşılığında diyet anlaşmasının uygulanmasına karar verdi. Uzun boylu bir adam olan Muhallim, orada insanların yanındaydı. Resûlullah'ın huzuruna gelip oturdu. Bu işi yapan kimse olduğunu belirttikten sonra pişmanlığını dile getirerek tövbe etti ve Resûlullah'tan kendisi için istiğfar etmesini istedi. Ancak suçunu hatırlatan Hz. Peygamber yüksek sesle "Allah'ım Muhallim'i affetme." şeklinde dua etti. Muhallim göz yaşlarını silerek, büyük bir üzüntü içerisinde ayrıldı. Bununla birlikte kavmi, Resûlullah'ın daha sonra onun için af dilediğini iddia etmiştir.^[57] İbn Mâce'de yer alan rivayet olayı daha kısa aktarmaktadır.^[58]

Ahmed b. Hanbel de Muhallim hadisesiyle ilgili rivayetleri yukarıdakine benzer şekilde uzunca aktarmaktadır. Burada da olayın ilk cereyan ettiği zaman ve mekân verilmeksizin Huneyn günlerinde konuyu dava eden Uyeyne ile Akra' b. Hâbis arasındaki tartışma üzerinden mesele aktarılmaktadır. Önceki rivayetlerden farklı olarak Resûlullah öğlen namazını kıldırıp bir ağacın gölgesine çekildiğinde bu olayın yaşandığı detayı verilmektedir. Öldürülen ve kanı talep edilen kimsenin Âmir b. el-Edbat olduğu bilgisi de yer almaktadır. Ayrıca Uyeyne'nin diyet teklifine olumsuz cevapları, tartışmanın devam etmesi ve Mükeytil denilen şahsın kısas istemesi gibi gelişmeler üzerine Hz. Peygamber'in elini kaldırarak son kez diyeti tekrar ettiği ve tartışmanın sonlandığı tasvir edilmektedir. Bunun üzerine oradakiler Muhallim'i istiğfar dilemesi için Hz. Peygamber'e yönlendirmişlerdi. Yanına geldiğinde ona ismini sormasından anlaşıldığı kadarıyla Resûlullah onu ilk kez görüyordu. Ancak kim olduğunu öğrenip talebini dinledikten sonra "Allah'ım Muhallim'i bağışlama!" şeklinde üç kez tekrarlayarak beddua etmişti. Bununla birlikte onun için istiğfar ettiğini düşünenler de vardı.^[59] Ayrıca burada yer verilen bir rivayette Muhallim ve Âmir'in isimleri açıkça zikredilerek sahip olduğu bazı eşyalar ile sütten yapılan içeceğinden bahsedilmektedir. Bu hadisenin Batn-ı İdam Seriyyesi'nde yaşandığı da açıkça ifade edilmektedir.^[60]

[56] Sa'b b. Cessâme ile ilgili rivayetlerden biri, avladığı vahşi bir eşeğı Hz. Peygamber hediye etmesi hususundadır. Resûlullah bunu kabul etmemiş, bunun ihramlı olmalarından kaynaklandığını söyleyerek üzülmesini engellemiştir. bk. Buhârî, "Cezâü's-Sayd", 6; "Hîbe", 5.

[57] Ebû Dâvûd, "Diyât", 3.

[58] Ebû Abdullah Muhammed b. Zeyd İbn Mâce el-Kazvini, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Daru'r-Risale-ti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Diyât", 4.

[59] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/558, 39/307.

[60] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 39/307.

Ahmed b. Hanbel, İbn İshâk'ın seriyyede hazır bulunanlardan birisi olan Abdullah b. Ebû Hadred kanalıyla naklettiği rivayeti de eserine almıştır. Bilhassa olayın gerçekleştiği kısmın anlatıldığı bu rivayet yukarıdakilerin baş kısmını tamamlamaktadır. Buna göre Abdullah b. Ebû Hadred, Ebû Katâde ve Muhallim b. Cessâme'nin de bulunduğu birlik içerisinde İdam mevkiine gönderilmişti. Batn-ı İdam'a vardıklarında Âmir el-Eşcâî devesi üzerinde oturur vaziyette yanlarına geldi. Birkaç eşyası ve sütten yapılmış içeceği vardı. Kendilerine selam verince Müslümanlar ondan uzak durdular. Ancak Muhallim aralarındaki şahsi bir mesele yüzünden saldırarak onu öldürdü, devesini ve eşyalarını da ganimet aldı. Resûlullah'a gelip durumu haber verdiklerinde ise âyet nâzil oldu.^[61] Meşhur siyer âlimi İbn İshak'tan alınan bu rivayette olayın âyetin nüzûl sebebi olarak değerlendirildiği görülmektedir. Nitekim siyer ve İslâm tarihi kaynaklarında bu olayın âyetin sebep-i nüzûlü olarak değerlendirildiği bilinmektedir.

2.4. Benî Süleymlî Bir Çoban Hakkındaki Rivayetler

Kütüb-i sitte eserleri içerisinde tefsir bölümü bulunanlar Buhârî, Müslim ve Tirmizî'dir. Bu üç kaynakta mezkûr âyetle ilgili sadece İbn Abbâs rivayeti bulunmaktadır ve aktarılan metinler birbirine oldukça yakındır. Hiçbirinde öldüren veya öldürülen kişilerin ismi zikredilmemektedir. Ancak Tirmizî'nin naklettiği rivayette öldürülen çobanın Benî Süleymlî'den olduğu bilgisi yer almaktadır.^[62]

Buhârî, tefsir bölümünde Nisâ sûresini ele aldığı kısımda 17. bâb başlığı olarak 94. âyetin metnine yer vermiştir. Bu bâbda tek rivayet vardır ve metinde bu olayın Hz. Peygamber'e aktarıldığı kısmı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. İbn Abbâs'tan nakledilen bu rivayette hiçbir isim ve zaman bilgisi de mevcut değildir. Buradaki anlatıma göre küçük bir koyun sürüsü olan bir adam Müslümanlarla karşılaşınca "es-Selâmü aleyküm" dediği halde Müslümanlar tarafından öldürülmüş ve koyunları da ganimet alınmıştı. Bunun üzerine Nisâ sûresi 94. âyetin nâzil olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca âyette ifade edilen dünya malı tamahından kastedilenin de bu adamın koyunları olduğu hadiste belirtilmiştir.^[63]

Müslim de tefsir bölümünde aynı hadise yer vermiştir. Senedinin Süfyân'dan itibaren İbn Abbâs'a ulaşan kısmının aynı olduğu görülmektedir. Senette sadece Buhârî ve Müslim'in hadis aldıkları hocaları farklıdır. Müslümanların, sürüsü olan biriyle karşılaşması, herhangi bir zaman ve kişi bilgisi verilmemesi, âyetin bu olay üzerine nâzil olması gibi bilgilerin tamamı aynı şekilde bu hadiste yer almaktadır.^[64]

Tirmizî'nin farklı bir senetle yine İbn Abbâs'tan naklettiği rivayette aynı hadise anlatılmaktadır. Ancak bu rivayette selam verdiği halde o kimseyi öldüren Müslümanların "Ancak sizden korktuğu için selam verdi." diyerek onu öldürdüklerini haber verir. Ayrıca öldürülen kimsenin Benî Süleymlî'ye mensup olduğu şeklinde bir detayı da eklemektedir. Ganimeti alıp Resûlullah'ın yanına geldiklerinde ise bahsi geçen âyet nâzil olmuştu.^[65]

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Abdullah b. Abbâs rivayetleri içerisinde öldürülen sürü sahibiyle ilgili haberler de yer almaktadır. Buna göre Benî Süleymlî'den koyunlarına çobanlık yapmakta olan bir adam Resûlullah'ın ashâbına denk geldiğinde selam vermişti. Ancak Müslümanlar "Sadece korktuğu için bize selam verdi." dedikten sonra ona saldırmış ve öldürmüşlerdi. Koyunlarını ganimet olarak alıp Hz. Peygamber'in yanına geldiklerinde ise âyet nâzil olmuştu. Aktarılan üç rivayetin hepsinin de sonunda ilgili âyetin nâzil olduğu ifadesi yer almaktadır.^[66]

[61] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 39/310.

[62] Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 5.

[63] Buhârî, "Tefsir (en-Nisâ)", 17.

[64] Müslim, "Tefsir", 22.

[65] Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 5.

[66] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/467, 4/271, 5/128.

Bu rivayetlerde öldüren veya öldürülen kimselerin ismi zikredilmemekle birlikte hepsinde de bu hadisenin Nisâ sûresi 94. âyetin nüzûl sebebi olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca bu hadisenin, siyer kaynaklarında âyetin nüzûl sebebi olarak gösterilen Muhallim b. Cessâme olayıyla bir irtibatının kurulmadığı görülmektedir. Nitekim hadis kaynaklarında Muhallim kıssasının aktarıldığı rivayetlerde de âyetten hiç bahsedilmediği görülmüştü. Dolayısıyla hadis kaynaklarındaki rivayetler kendi içerisinde tutarlılık göstermektedir. Sebeb-i nüzûl, Muhallim kıssasıyla değil buradaki olayla ilişkilendirilmektedir.

3. Hadis Kaynaklarındaki Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Öncelikle ifade etmek gerekir ki hadis eserlerinde sebeb-i nüzûl ile ilgili müstakil bölümler mevcut değildir. Fakat tefsir bölümlerindeki rivayetlerin önemli bir kısmının nüzûl sebebiyle ilgili olduğu belirtilmektedir. Buna ek olarak siyer, megâzî ve menâkıb bölümlerinde de nüzûl sebebiyle ilgili rivayetlere rastlanmaktadır.^[67] Ancak bu konuda bir hususa dikkat çekilmektedir o da sebeb-i nüzûlle ilgili rivayetlerin ref' edilmesi ihtimalidir. Bununla birlikte sahâbe ve tâbiînin Hz. Peygamber'e dayanan yorumlarını, ona isnâd etmeden aktarmaları üzerinde durulmaktadır. Tefsirlerde yer alan bazı merfu rivayetlerin, mevkuף veya maktu' benzerlerine rastlanması bu sebeple görülmektedir. Müfessirlerin, hadisi senediyle zikretmekten ziyade âyetin manasını anlamak gayesiyle hareket etmelerinin, onları böyle bir sonuca götürdüğü değerlendirilmesi yapılmaktadır.^[68] Bu kısımda bilhassa ilgili rivayetlerin şerhlerde nasıl değerlendirildiği üzerinde durulmakta ve bazı mübhem^[69] isimler hakkında yapılan tespitlere değinilmektedir. Böylece bahsi geçen rivayetlerin daha anlaşılması amaçlanmaktadır.

3.1. Rivayetlerle İlgili Bazı Şerhler

Aynî (öl. 855/1451), megâzî bölümünde "Resûlullah'ın Üsâme b. Zeyd'i Cüheyne'den Hurakât üzerine göndermesi" başlığında yer alan rivayeti şerh ederken, öncelikle Üsâme'nin komutan değil bir asker olarak seriyeye katıldığını belirtmiştir. Ashâb-ı megâzî ifadesiyle tarihçileri kaynak göstererek komutanın Gâlib el-Leysî el-Kelbî olduğunu haber verir. Ayrıca yine siyer âlimlerini kaynak gösterdiği bu kısımda ilgili âyetin bu olay üzerine nazil olduğunu ifade etmesi dikkat çekicidir. İbn Sa'd'ın (öl. 230/845) tarihlendirmesiyle bu olayın hicrî yedinci yılın Ramazan ayında gerçekleştiği bilgisini de vermektedir. Ayrıca rivayette geçen "racûl (bir adam)" kelimesini Mirdâs b. Nehîk olarak açıklamaktadır. Hz. Peygamber'in bu meselede diyete hükmetmemesini Üsâme'nin mazur görüldüğü şeklinde yorumlarken Hattâbî'nin bu konudaki bir görüşüne yer vermektedir. Buna göre Üsâme, "Azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır."^[70] mealindeki âyeti dikkate alarak düşmanını affetmemiştir.^[71] Ancak bu âyeti delil göstermesi öldürdüğü kimsenin son anda, can korkusuyla iman ettiğine işaret etmektedir. Bu da tarihçilerin anlattığı çarpışma sahnesiyle uyusmaktadır. Hâlbuki, âyet ile ilişkilendirilen rivayette Müslümanlarla karşılaşan ve İslâm'a girdiğini ifade eden bir çobandan bahsedilmektedir.

[67] Akbaş, *Kitâbu't-Tefsîr Literatürü*, 29.

[68] Akbaş, *Kitâbu't-Tefsîr Literatürü*, 29, 287-298.

[69] Mübhem: Senedinde veya metninde adı açıkça belirtilmeksizin "recûl, imrae, ba'du'n-nâs" gibi cins isimleriyle işaret edilen şahıs veya böyle bir şahsın bulunduğu hadis için kullanılır. bk. Emin Aşıkutlu, "Mübhem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/434.

[70] el-Mü'min 40/85.

[71] Aynî, *Umdetü'l-kârf*, 17/362-363.

Tefsir bölümünde yer alan rivayetin şerhinde Aynî, âyetin sebab-i nüzûlünde şiddetli bir ızdırabın^[72] bulunduğuna yani hadis tekniği açısından herhangi birini tercih etmenin mümkün gözükmediği farklı rivayetlerin varlığına dikkat çekmektedir. Ardından âyetin nazil olmasına dair çeşitli haberleri sıralamaktadır. İlk olarak Vâhidî'nin (öl. 468/1076) Saîd b. Cübeyr'den yaptığı nakle göre Mikdâd b. Esved, koyunları olan bir kişiye rastlayıp onu öldürmek isteyince adam "lâ ilâhe illallah" dedi. Fakat Mikdâd buna itibar etmeyerek onu öldürdü. İkinci olarak İbn Ebû Hadred'den aktardığı habere göre Mekke'nin fethi için hazırlıkların yapıldığı günlerde İdam tarafına bir seriyye gönderilmişti. Müslümanlar burada Âmir b. el-Edbat el-Eşcâî ile karşılaştılar. Daha önce bahsedildiği üzere bu şahıs selam verdiği halde Muhallim b. Cessâme tarafından öldürüldü. Aralarında cahiliye döneminden kalan bir husumet nedeniyle Muhallim'in onu öldürdüğü de zikredilir. Olay Hz. Peygamber'e aktarıldığında ilgili âyet nâzil oldu. Aynî, Muhallim ve Âmir kıssasını Cerîr-İbn İshak-Nâfi'-İbn Ömer kanalıyla bazı farklı detaylarla tekrar aktarmaktadır. Bunların dışında meşhur Üsâme kıssasını yine Vâhidî'den nakille vermektedir. Ayrıca söz konusu olayın yaşandığı seriyyenin emirinin Ebû'd-Derdâ olduğu şeklindeki rivayete de işaret etmektedir. Son olarak Üsâme'nin adının geçtiği başka bir rivayette seriyyenin emirinin Seleme b. Ekva' olduğu yer verilen bilgiler arasındadır. Aynî'ye göre nüzûl sebebi olarak aktarılan bu olayların ortak noktası bu kimsenin hatayla öldürülmüş olmasıydı. Yani "Ben müminim." sözünün tasdik edilmemesi ve bir Müslüman olarak değerlendirilmemesi nedeniyle savaş şartlarında öldürülmüştü. Müellif, Ebû Bekir er-Râzî'den (öl. 370/981) naklettiği bir yorumla bu konudaki düşüncesini de ortaya koymaktadır. Buna göre her ne kadar gerçekten iman etmeyen bir kimsenin diliyle bunu söylemesi ahiret hayatında kendisine bir fayda sağlamasa da zahiren Müslüman görünenlere Müslüman ahkâmına göre davranmak gerekir.^[73]

İbn Hacer (öl. 852/1449), Üsâme'nin "lâ ilâhe illallah" diyen birini öldürdüğü ile ilgili rivayetin yer aldığı megâzî bölümünde, konunun "diyât" kısmında ele alınacağını söyleyerek hadisin farklı bölümlerde tekrar zikredildiğini göstermektedir. Rivayeti değerlendirdiği kısımda ise öldürülen kişinin isminin Mirdâs olduğunu belirtmektedir. Ayrıca onu öldüren kişinin kısa bir süre sonra öldüğü, defnedildikten sonra toprağın cenazeyi dışarı attığı ile ilgili kıssaya işaret ederek^[74] bunun Üsâme kıssasından farklı olduğunu beyan etmektedir. Hatta bu çok açık bir hakikattir, çünkü Üsâme'nin Hz. Peygamber'den sonra uzun bir süre yaşadığı tarihi bir gerçekliktir.^[75] Bununla birlikte İbn Hacer, benzer bir haberi aktardıktan sonra bunun gerçek olma ihtimalini değerlendirerek bu durumda başka bir Mirdâs'tan bahsediliyor olmasını mümkün görmektedir.^[76]

İbn Hacer'in, İbn Ebû Âsım'ın (öl. 287/900) *Diyat* adlı eserinde yer aldığı şekliyle aktardığı rivayete göre Hz. Peygamber, Fedek'e bir seriyye göndermişti. Mirdâs el-Fedekî, arkadaşlarına "Ben Muhammed ve ashabına katılacağım." demişti. Ancak karşılaşma anında "Ben müminim." demesine rağmen askerlerden biri tarafından öldürüldü. Olay Hz. Peygamber'e aktarıldığında "Kalbini yarıp baktın mı?" diyerek bunu yapan kimseyi azarladı. Mirdâs'ı öldüren kişi vefat ettiğinde defnedilmiş, ancak onu kabrin üzerinde bulmuşlar, tekrar defnedildiğinde ise yine kabrin üzerinde bulmuşlardı. Bu olay Hz. Peygamber'e aktarıldığında "Toprak ondan daha kötü kimseleri

[72] İztrâb: Aralarında aykırılık bulunan hadislerin özelliklerinin eşit durumda olması sebebiyle birinin diğerine tercih edilemeyecek veya birbiriyle uzlaştırılmayacak durumda olması anlamına gelmektedir. bk. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: Hadisevi, 2006), 139.

[73] Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 18/246-247.

[74] Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî İbn Ebû Âsım, *ed-Diyât* (Karaçi: İdaretü'l-Kur'ân ve'l-Ulumi'l-İslamiyye), 13-14; Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *Esbâbü nuzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemal Besyûni Zaglul (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1911), 176.

[75] Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalani, *Fethu'l-bari bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, tsh. Muhibbidin el-Hatib (Beyrut: Daru'l-Marife, 1379/1959), 12/195.

[76] İbn Hacer, *Fethu'l-bari*, 12/195.

kabul etmiştir. Ancak Allah Teala sizi bu konuda uyarmak istiyor.” buyurmuştur.^[77] İbn Hacer, Taberî'nin naklettiği bir habere işaret ederek hadisenin son kısmının Âmir b. el-Edbat'ı öldüren Muhallim b. Cessâme ile ilgili olduğuna dikkat çekmektedir.^[78] Görüldüğü üzere Ayn'nin tespit ettiği şekliyle bu rivayetler arasında bir tercihte bulunmak oldukça zordur. Nitekim İbn Hacer de hadisenin hangisi olduğunun yanı sıra zikredilen isimlerin kimler olduğu noktasında net bir karara varamamıştır.

İbn Hacer, tefsir bölümündeki İbn Abbâs rivayetini şerh ederken bu âyetin sebab-i nüzulü ile ilgili yine İbn Abbâs'tan gelen başka bir rivayetin bulunduğunu söylemektedir. Bezzâr'dan yaptığı alıntıya^[79] göre Hz. Peygamber içlerinde Mikdâd'ın da bulunduğu bazı Müslümanları bir seriyye için gönderdi. Bölgeye vardıklarında buradaki kavmin dağıldığını gördüler. Ancak malı çok olan bir adam vardı. Kelime-i şehâdeti söyleyerek Müslüman olduğunu belirttiği halde Mikdâd onu öldürdü. Mikdâd'ı şiddetli bir şekilde azarlayan Hz. Peygamber “Yarın lâ ilâhe illallah sözünüle nasıl yapacaksın!” dedi. Bunun üzerine âyet nâzil oldu. İbn Hacer yukarıda zikrettiği Fedek üzerine gönderilen seriyye rivayetiyle bu son rivayetin birleştirilmesini mümkün görmektedir. İlkinde maktulün ismi Mirdâs olarak verilirken burada ise bu hatayı işleyen kimsenin ismi Mikdâd olarak zikredilmektedir.^[80] Bu açıklamalarıyla, ilgili âyetin Mikdâd hakkında nazil olduğu kanaatini ortaya koymaktadır.

İbn Hacer, konu ile ilgili başka rivayeti delil göstererek maktulün isminin Mirdâs b. Nehîk olduğu bilgisini teyit etmektedir. Bu habere göre Gâlib b. Fedâle el-Leys'in emir olduğu bir seriyyede Üsâme de vardı. Çarpışmalarda galip gelerek düşmanı hezimete uğrattılar. Ancak düşmandan bir kimse sahip olduğu koyun sürüsü ile bir dağa sığındı. Müslümanlar onun yanına gelince kelime-i tevhidi söyleyip selam verdi. Buna rağmen Üsâme onu öldürdü. Döndüklerinde bu âyet nazil oldu. Câbir'den gelen başka bir bilgi de sebab-i nüzûlün Mirdâs hakkında olduğu noktasında İbn Abbâs'ı desteklemektedir. İbn Hacer, bu desteği “şahidün hasenün” ibaresiyle belirtmektedir.^[81]

Sebab-i nüzul ile ilgili İbn Abbâs dışında bir bilgi daha bulunmaktadır. Abdullah b. Ebû Hadred'den gelen rivayet ile Muhallim b. Cessâme'nin Âmir b. el-Edbat'ı öldürmesi hadisesini anlatmaktadır. İbn Hacer aynı hadiseyle ilgili İbn İşhak'ın İbn Ömer kanalıyla aktardığı haberin siyak açısından daha uygun ve eksiksiz olduğunu da belirtmektedir. Burada aralarında Cahiliye döneminden kalan bir sorun olduğu bilgisi de ilave edilmiştir. Son olarak âyetin her iki durumda da nüzûlünün mümkün olduğunu, aksine bir engel bulunmadığını söylemektedir.^[82] Ancak burada Mikdâd, Üsâme ve Muhallim ile ilgili üç olay aktarmasına rağmen iki olayı tercih etmesi dikkat çekmektedir.

Azîmâbâdî (1857-1911), Ebû Dâvûd üzerine yazdığı ‘*Avnü'l-ma'bûd* adlı şerhinde, Eşca"ın Gatafân'ın bir kolu olduğunu ifade etmektedir. Hadiste geçen Eşcâi ismini ise İbn İşhak'ın *el-Megâzi* eserinden aldığı bilgiye dayanarak Âmir b. el-Edbat olarak açıklamaktadır. İşlediği suçun karşılığı olarak Muhallim'in kısas edilmesini isteyen Uyeyne de Gatafân'dandı.^[83] Muhallim ile aynı kabileye mensup olan Akra' ise Hindif'ten idi.^[84] Bu nedenle onu korumaya çalışıyordu.

[77] İbn Hacer, *Fethu'l-bari*, 12/195.

[78] İbn Hacer, *Fethu'l-bari*, 12/195. Ancak burada İbn Hacer'in herhangi bir değerlendirme yapmaması dikkat çekmektedir. Çünkü sahâbe ile ilgili eserinde Muhallim başlığında bunu zayıf görüş olarak vermekte, onun Abdullah b. Zübeyr'in halifelik ilan ettiği dönemde vefat ettiğini kaydetmektedir. bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/ 584.

[79] Bezzâr, *Müsned*, 11/317. Burada hadisle ilgili olarak, bu bilginin sadece İbn Abbâs'tan bilinmesi, ayrıca İbn Abbâs'tan da başka bir isnadla bilinmediği ifadesi önemlidir. Hadis âlimlerinin dikkat çektiği bu teferrüd, hadis hakkında bir şüphe uyandırmaktadır.

[80] İbn Hacer, *Fethu'l-bari*, 8/258.

[81] İbn Hacer, *Fethu'l-bari*, 8/258-259.

[82] İbn Hacer, *Fethu'l-bari*, 8/259.

[83] Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr el-Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994), 12/141.

[84] Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 12/141-142.

Tirmizî, tefsir bölümünde yer alan Nisâ sûresi 94. âyetle ilgili rivayeti verdikten sonra bu konuda Üsâme'den gelen bir rivayet olduğunu eklemektedir. Mübârekpûrî (öl. 1935), bu hadisi şerh ederken ayrıca Ahmed b. Hanbel'in de bu rivayeti tahrir ettiğini söylemektedir.^[85] Ancak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Üsâme'den gelen rivayetler incelendiğinde, bu hadiseyle ilgili tek metnin kendi isminin zikredildiği seriyye olduğu görülmektedir.^[86] Buradan hareketle Mübârekpûrî'nin İbn Abbâs'ın mübhem bıraktığı kişilerin Üsâme ve Mirdâs olduğu şeklinde bir kanaate vardığı söylenebilir.

3.2. Rivayetlerdeki Mübhemlerle İlgili Bazı Açıklamalar

Hatîb el-Bağdâdî, rivayetlerde mübhem ifadelerle anılan veya sadece künyeleriyle zikredilen şahısların kimliğini tespit etmek gayesiyle kaleme aldığı *el-Esmâ'ü'l-mübheme fi'l-enbâ'i'l-muḥkeme*^[87] adlı eserinde "lâ ilâhe illallah" diyen kimsenin öldürülmesi ile ilgili hadisenin en kapalı şekliyle yer aldığı rivayete değinmiştir. Humeyd b. Hilâl kanalıyla seriyyede bulunan bir kişiden gelen olayı aktararak başlamaktadır. "Ashabımızdan biri müşriklerden birine hamle yaptı. Ancak ona yetişince adam kelime-i tevhidi söyledi. Buna rağmen onu öldürdü. Olay Hz. Peygamber'e ulaştınca, bu hatayı yapan kişi, Resûlullah'tan kendisi için istiğfar etmesini istedi. Müslümanları öldüren kimse için bunu yapamayacağını ifade ederek talebini reddetti."^[88] Burada, olayı aktaran sahâbenin adı dahi verilmemiştir. Ayrıca bu olayın, sebep-i nüzûl ile ilgisi kurulmamıştır. Bu suçu işleyen kimsenin Üsâme ve Mikdâd b. Esved olduğu şeklinde bilgilerin mevcut olduğu belirtilmiştir. Üsâme olduğu bilgisini Ebû Zabyân kanalıyla gelen hadislerle desteklemektedir. Bu rivayete göre Cüheyne'den el-Hurakât üzerine gittiklerinde olay gerçekleşmişti. Sıkıştırdıkları kimse kelime-i tevhidi söyleyince ensar arkadaşı uzak durduğu halde Üsâme saldırıp öldürmüştü. Olay Hz. Peygamber'e intikal edince "Kelime-i tevhidi söyleyen birini mi öldürdün?" diyerek yaptığı hatanın büyüklüğünü ifade etmişti. Üsâme, "Silahtan korktuğu için öyle söyledi." ifadesiyle kendini savunmaya çalışınca "Kıyamet günü kelime-i tevhîd ile gelirse ne yapacaksın?" ikazını o kadar tekrar etti ki Üsâme, "O güne kadar İslâm'a girmemiş olmayı istedim." diyerek üzüntüsünü gösterdi. Yaşadığı bu pişmanlığa bağlı olarak bundan sonra bir Müslümanı öldürmemek konusunda gösterdiği hassasiyet nedeniyle Hz. Osman öldürüldüğünde evinde oturdu. Hiçbir şeye müdahil olmadı.^[89]

Seriyyede Müslüman olduğunu söyleyen kişiyi öldüren kimsenin Mikdâd olduğu görüşüne gelince, Ebu'l-Ganâim Abdussamed'den Saîd b. Cübeyr - İbn Abbâs kanalıyla aktarılan habere göre Hz. Peygamber, içinde Mikdâd'ın bulunduğu bir seriyye göndermişti. Bölgeye vardıklarında herkes dağılmış ancak malı çok olan bir adam kalmıştı. Bu adam kelime-i şehadet getirdiği halde Mikdâd tarafından öldürülünce arkadaşları ona tepki gösterdiler. Olay Hz. Peygamber'e aktarıldığında Mikdâd'ı çağırdı ve "Ey Mikdâd, lâ ilâhe illallah diyen birini mi öldürdün? Yarın lâ ilâhe illallah sözüyle nasıl yapacaksın?" ifadesiyle onu azarladı. Bunun üzerine Nisâ sûresinin 94. âyeti indi. Ayrıca Hz. Peygamber "Bu mümin adam kafir kavmi içerisinde imanını gizliyordu. Onu izhar ettiğinde sen adamı öldürdün. Hâlbuki sen de daha önce Mekke'de bu şekilde imanını gizliyordun." buyurdu.^[90]

[85] Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, nşr. Abdurrahman Muhammed Osman (b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 8/386.

[86] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/68-154. Burada faiz, pazartesi ve perşembe oruçları, hacda namazın cem edilmesi gibi birçok konu ile ilgili rivayet bulunmaktadır. Üsâme'nin zikri geçen olayı anlattığı rivayet iki farklı yerde zikredilmiştir. bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/73-74, 133.

[87] Yaşar Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/457.

[88] Ebû Bekir Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *el-Esmâ'ü'l-mübheme fi'l-enbâ'i'l-muḥkeme*, thk. İzzuddin Ali es-Seyyid (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1417/1997), 7/ 455.

[89] Hatîb el-Bağdâdî, *el-Esmâ'ü'l-mübheme*, 7/ 456-458.

[90] Hatîb el-Bağdâdî, *el-Esmâ'ü'l-mübheme*, 7/ 457.

İbn Beşkuvâl'in (öl. 578/1183) hadis metinlerinde ismi belirtilmeyen veya pek tanınmayan kimseleri tespit amacıyla kaleme aldığı *Kitâbü Gavâmizi'l-esmâ'i'l-mübheme el-vâkı'a fî mütûni'l-ehâdîsi'l-müsne*de adlı eserinde 324 mübhem meselenin tespit edildiği bilinmektedir.^[91] Bu eserde Nisâ sûresi 94. âyetin nüzûl sebebi olarak ise Usâme b. Zeyd'in Benî Damre üzerine gönderildiği bir seriyyede cereyan eden olay gösterilmektedir. Burada karşılaştıkları Mirdâs'ın bir sürüsü ve kırmızı devesi vardı. Müslümanlarla bir dağın yakınlarında karşılaştığında selam verip kelime-i şehâdet getirdiği halde Üsâme, koyunlarına ve mallarına meylederek onu öldürdü. Akabinde Hz. Peygamber'in şiddetli tepkisi ve Üsâme'nin pişmanlığı anlatıldığı gibi âyetin bu olay üzerine nazil olduğu da belirtilmektedir.^[92]

İbn Beşkuvâl, İbn Abbâs'ın aktardığı koyun sürüsü bulunan kişinin öldürülmesinin âyetin nüzûl sebebi olduğunu bildiren hadisleri farklı isnadlarla zikretmektedir. Bu hadiste olayla ilgili kişiler mübhem bırakılmıştır. İbn Beşkuvâl, hatayı işleyen kimsenin Muhallim, maktulün de Âmir b. el-Ebdat olduğunu tespit etmektedir. Bu bilgiyi Ebû Hadred el-Eslemî'nin babasından aktardığı rivayet ile desteklemektedir. Babasının da bulunduğu bir seriyyede Ebû Katâde ve Muhallim vardı. Âmir ile karşılaştıklarında İslâm selamıyla selam verince Müslümanlar ona dokunmadılar. Ancak Muhallim saldırdı ve onu öldürdü. Onun selebi bir deve ile süttten yapılan bir içecek idi.^[93] Burada bazı tefsirciler ile muhaddislerin esas aldığı İbn Abbâs rivayetindeki mübhemlerin siyer âlimlerinin esas aldığı Batn-ı İdam Seriyyesi'ndeki isimlerle açıklanması son derece önemlidir. Böylece hadis kaynaklarında âyetin sebep-i nüzûlü olarak değerlendirilen ve oldukça mübhem şekilde ifade edilen İbn Abbâs rivayetinin siyer âlimlerinin nüzûl sebebi olarak değerlendirdikleri Batn-ı İdam Seriyyesi'ndeki olay olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu hadisenin İbn Abbâs rivayetinde oldukça kapalı bir şekilde verilmiş olması bu konudaki yorum çeşitliliğinin de muhtemel sebeplerindedir.

Kütüb-i sitte ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsne*d'inde, Müslüman olduğunu ifade eden birinin öldürülmesi ile ilgili rivayetler üzerinden metin tahlili yapıldığında řu şekilde bir tablo ortaya çıkmaktadır. Tabloda görüldüğü şekilde Üsâme'den gelen rivayetlerin hiçbirinde âyetin nâzil olmasıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca ölen kimsenin de ismi verilmemektedir. Buna ek olarak Hz. Peygamber'in bunu yapan kimseyi azarlaması da sadece bu rivayetlerde açıkça verilmektedir. Sebeb-i nüzûl bağlantısı verilen İbn Abbâs rivayetlerinde ise hiçbir isim, yer ve zaman bilgisi bulunmadığı gibi bu olay karşısında Hz. Peygamber'in tavrıyla ilgili bilgi yer almamaktadır. Abdullah b. Ebû Hadred'den gelen rivayette ise hem isimler sarih bir şekilde verilmekte hem de bu olayın sebep-i nüzûl olduğu ifade edilmektedir. Ancak burada da olay karşısında Hz. Peygamber'in tepkisiyle ilgili bir bilgi yoktur.

[91] Nadir Özkuyumcu, "İbn Beşkuvâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/377.

[92] Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Beşkuvâl el-Hazrecî el-Endelüsî, *Gavâmizi'l-esmâ'i'l-mübheme el-vâkı'a fî mütûni'l-ehâdîsi'l-müsne*de, thk. İzzeddin Ali es-Seyyid – Muhammed Kemâleddin İzzeddin (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987), 2/740-742.

[93] İbn Beşkuvâl, *Gavâmizi'l-esmâ'i'l-mübheme*, 1/464-466.

Sıra	Kaynak Adı	Sahabî Ravisi	Öldüren	Öldürülen	Nüzul Bilgisi	Hz. Peygamber'in Tavrı ^[94]
1.	Ahmed b. Hanbel, <i>el-Müsned</i> , 39/310. ^[95]	Abdullah b. Ebû Hadred	Muhallim b. Cessâme	Âmir el-Eşce'î	Var	Yok
2.	Ahmed b. Hanbel, <i>el-Müsned</i> , 3/467 ^[96]	İbn Abbâs	Mubhem, çoğul geçiyor (فَقْتَلُوهُ)	Mubhem, sürüsü olan Benû Süleym'den biri	Var	Yok
3.	Buhârî, "Tefsîr (en-Nisâ)", 17. ^[97]	İbn Abbâs	Mubhem, çoğul geçiyor (فَقْتَلُوهُ)	Mubhem, küçük sürüsü olan biri	Var	Yok
4.	Müslim, "Tefsîr", 22.	İbn Abbâs	Mubhem, çoğul geçiyor (فَقْتَلُوهُ)	Mubhem, küçük sürüsü olan biri	Var	Yok
5.	Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 5.	İbn Abbâs	Mubhem, çoğul geçiyor (فَقْتَلُوهُ)	Mubhem, sürüsü olan Benû Süleym'den biri	Var	Yok
6.	Ebû Dâvûd, "Hurûf ve'l-kıraât", 1.	İbn Abbâs	Mubhem, çoğul geçiyor (فَقْتَلُوهُ)	Mubhem, küçük sürüsü olan biri	Var	Yok
7.	Ahmed b. Hanbel, <i>el-Müsned</i> , 36/73-74 ^[98]	Ûsâme	Kendisi	Mubhem, bize karşı en güçlü olanlardan	Yok	"lâ ilâhe illallah" dedikten sonra mı öldürdün
8.	Ahmed b. Hanbel, <i>el-Müsned</i> , 36/133	Ûsâme	Biz öldürdük	Mubhem	Yok	Kıyamet gününde "lâ ilâhe illallah" sözü ile geldiğinde ne yapacaksın, kalbini yarıp baktın mı?
9.	Buhârî, "Megâzi", 45. ^[99]	Ûsâme	Kendisi	Mubhem	Yok	"lâ ilâhe illallah" dedikten sonra mı öldürdün
10.	Müslim, "İman", 159. ^[100]	Ûsâme	Kendisi	Mubhem	Yok	"lâ ilâhe illallah" dedikten sonra mı öldürdün
11.	Ebû Dâvûd, "Cihâd", 102.	Ûsâme	Biz öldürdük	Mubhem	Yok	Kıyamet gününde "lâ ilâhe illallah" sözü ile geldiğinde ne yapacaksın, kalbini yarıp baktın mı?

[94] Bu rivayetlerde olayın Hz. Peygamber'e aktarılma durumunda tepkisiyle ilgili bilginin bulunup bulunmadığı değerlendirilmiştir.

[95] Tahkik edilirken bu konuda İbn Abbâs rivayeti bulunmaktadır şeklinde yönlendirme yapılması, muhakkiklerin İbn Abbâs rivayetinde mubhem olayın Batn-ı İdam seriyyesinde yaşanan olay olduğu kanaatinde olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca sadece bu rivayette Batn-ı İdam'a gidilmesi, Âmir'in yanında eşyalar ve hayvanı olması, selam verdiği için Müslüman askerlerin geri çekilmeleri, Muhallim ve Âmir arasında Cahiliyeden kalan bir sorun bulunması gibi bilgiler bulunmaktadır.

[96] Ahmed b. Hanbel'in eserinde iki yerde daha yer almaktadır. Ancak metinde büyük farklar yoktur. bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/271, 5/128. Burada ve 5 numaralı satırda hataen öldürülen kişinin selam vermesi, selamının bizden korunmak için selam verdi şeklinde yorumlanması ve ganimetin Hz. Peygamber'e getirilmesi bilgileri bulunmaktadır.

[97] Burada, 4. ve 6. satırda kimliği verilmeyen bir kişinin selam vermesi, küçük sürüsünün alınması ve âyette geçen "dünya malı"nın bu sürü olması burada verilen bilgiler buradadır.

[98] Burada ve takip eden diğer satırlarda Cüheyne'den Harukât üzerine bir seriye gönderilmesi, ensârın kelime-i tevhid-den sonra geri çekilmesi, Ûsâme'nin "silah ve ölüm korkusuyla öyle söyledi" diyerek kendini savunması ve Ûsâme'nin Hz. Peygamber'in tepkisi karşısında o günden önce Müslüman olmamayı temenni etmesi gibi bilgiler bulunmaktadır.

[99] Buhârî'de bu metin tekrar etmektedir. Ancak metin büyük ölçüde aynıdır. Buhârî, "Diyât", 2.

[100] Müslim'de bundan sonra gelen hadis Ûsâme'den aktarılmamaktadır. Benzer bir olay aktarılmakta ancak isimler verilmemektedir. Hadis aktaran Cüde b. Abdullah el-Beceli, aramızda onun Ûsâme olduğunu konuşurduk demektedir. Müslim, "İman", 160. Ûsâme'den aktarılan 158 no'lu hadis, 159 no'lu hadisle metin yönünden çok benzerdir. Ancak bu metnin sonunda, Abdullah b. Zübeyr günlerinde Ûsâme'nin geri durması ile ilgili bilgi de yer almaktadır. Müslim, "İman", 158. Müslim'deki rivayetlerin hiçbirinde nüzûl bilgisi bulunmamaktadır.

Sonuç

Tefsir kaynaklarında Nisâ sûresi 94. Âyetin nüzûl sebebiyle ilgili birbirinden farklı açıklamalar bulunmaktadır. Bazı tefsirlerde sebab-i nüzûl bağlamında birden fazla olaya yer verilirken bazıları tek bir olayı ele almaktadır. Bunlara ek olarak, âyetin benzer bütün olaylardan sonra hepsini kapsayacak şekilde nâzil olduğu da ifade edilmiştir. Buna karşın siyer kaynaklarına bakıldığında, âyetin nüzûl sebebi ile ilgili daha net bir tablo ortaya çıkmaktadır. Batn-ı İdam Seriyyesi'nde Muhallim b. Cessâme'nin Âmir b. el-Edbat'ı öldürmesi, bu âyetin nüzûl sebebi olarak değerlendirilmektedir. Tefsirlerde zikredilen diğer olayların, siyer kaynaklarında âyetle bağlantısının kurulmadığı görülür.

Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin tefsir bölümlerinin her birinde Nisâ sûresinin 94. âyetiyle ilgili bâbda birer hadis bulunmaktadır. Bu rivayetlerin hepsi İbn Abbâs'a dayandırılmaktadır ve metin yönünden oldukça birbirine yakındır. Bu rivayete göre küçük koyun sürüsü olan bir adam Müslümanlarla karşılaşınca "es-Selâmü aleyküm" dediği halde Müslümanlar tarafından öldürülmüş ve koyunları da ganimet olarak alınmıştı. Ayrıca, âyetin bu olaydan sonra nâzil olduğu da metinde belirtilmektedir. Ancak bu rivayette, olayın ne zaman ve hangi seriyyede gerçekleştiği, öldüren kişinin ve maktulün kim olduğu belli değildir, tamamen kapalı bir anlatım vardır. Bu hadis ile ilgili, şerhlere ve mübhemât türü eserlere müracaat edilerek buradaki olayın siyer âlimlerinin vurguladığı Muhallim b. Cessâme hadisesi olduğu sonucuna varılmıştır. Muhtemelen İbn Abbâs'ın bu feci olaydaki isimleri gizli tutma hassasiyeti bunun başka bir olay gibi değerlendirilmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan Muhallim b. Cessâme ile ilgili bu önemli hadisenin kaynaklarında neredeyse hiç yer almaması bu hususla ilgili olmalıdır. Bununla birlikte Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel'de Muhallim kıssasıyla ilgili rivayetlere yer verilmiş ancak âyetin nüzûl sebebi olduğuna dair bir ifade kullanılmamıştır. Bu rivayetlerde, konunun kısas ve diyet hükmü verilmesi yönüyle Hz. Peygamber'e taşınması yer almaktadır. Dolayısıyla ele alınan dört olaydan ikisinin bu şekilde birleştirilmesi mümkündür.

Müfessirlerin sebab-i nüzûl bağlamında zikrettikleri Üsâme b. Zeyd kıssası hadis kaynaklarında yer alan meşhur bir olaydır. Ancak rivayetlerde bu olayın ilgili âyetle ilişkilendirilmediği, sebab-i nüzûl bağlamında değerlendirilmediği görülür. Bu rivayetlerde çarpışma esnasında ve hatta can korkusuyla bile olsa İslâm'a girdiğini belirten düşmanını öldüren Üsâme'nin büyük bir hata yaptığı vurgulanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber onu şiddetli bir şekilde azarlamıştı. Hatasını anlayan Üsâme de çok büyük bir pişmanlık yaşamıştı.

Son olarak âyetin sebab-i nüzûlü bağlamında zikredilen Mikdâd b. Esved olayıyla ilgili hadis rivayetleri de tetkik edilmiştir. Onun konuyla ilgili sorusunun, yaşadığı bir olay üzerine olmadığı, farazi bir soru olduğu anlaşılmaktadır. Bu soruyu Üsâme'nin yaşadığı olay dolayısıyla sorma ihtimali de söz konusudur. Savaş esnasında elini kesen bir düşman askerinin can korkusuyla İslâm'a girdiğini belirtmesi durumunda onu öldürüp öldüremeyeceğini sormuştu. Hz. Peygamber'den kati bir şekilde "Hayır!" cevabını aldığı rivayetlerde belirtilmektedir. Kendi nefsi açısından her ne kadar zor olsa da bu sözü duyan bir Müslümanın zahire göre davranması gerekliliği vurgulanmıştır. Genelde Mikdâd ile ilgili rivayetlerde bu mesajların verildiği görülmekte, olayın sebab-i nüzûl bağlamında değerlendirilmediği dikkat çekmektedir.

Hadis kaynakları, şerhler, mübhemât ile ilgili müstakil çalışmalar incelendiğinde konunun erken dönemden itibaren ihtilafli olduğu görülmektedir. Hatta bu rivayetlerden birini nüzûl sebebi olarak tercih etmenin zorluğuna dikkat çekilmiştir. Hadis ilminde olduğu gibi tefsir ve siyer ilimlerinde de konunun büyük oranda kendi yöntem ve kaynakları bağlamında değerlendirildiği görülmektedir. Bu durum olayla ilgili haberlerin çeşitliğine sebep olmuştur. Dolayısıyla ele aldığımız örnekte olduğu gibi bilhassa üç ilim dalının da üzerinde durduğu meselelerde

disiplinler arası tetkikler son derece önemlidir. Bununla birlikte tefsir, hadis ve siyer ilimlerinin her birinin kendine özgü yöntem, amaç ve hassasiyetleri olduğu da göz ardı edilmemelidir. Örneğin muhaddisler, metnin en doğru şekilde tespiti ve aktarılmasına önem vermişlerdir. Bu nedenle âyetlerle ilgili rivayetlerde de sebab-i nüzûlü merkeze almamışlardır. Dolayısıyla bunun gibi bazı hususlarda rivayetlerin anlaşılması noktasında tefsir ve siyer ilimlerinin hadis ilmine katkı sağlayacağı açıktır. Diğer taraftan hadis kaynaklarında yer alan rivayetler de tefsir ve siyer eserlerinde ele alınan bazı hususların anlaşılması açısından tamamlayıcı bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak ifade etmek gerekirse esbâb-ı nüzûl başta olmak üzere tefsir, hadis ve siyer ilimlerinde disiplinler arası çalışmalar ehemmiyet arz etmektedir.

Kaynakça

- Akbaş, Mustafa Yasin. *Kitâbu't-Tefsîr Literatürü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2023.
- Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: KURAMER Yayınları, 2018.
- Aşıkkutlu, Emin. "Mübhem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/434-436. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Ataş, Hacı. *Siyer ve Hadis Kaynaklarında Kitabul-Meğâzî*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Hadisevi, 2006.
- Aynî, Bedreddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr. *Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1415/1994.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-Esrâf*. thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd ez-Ziriklî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr. *Müsnedü'l-Bezzâr el-Bahrü'z-zehhâr*. thk. Mahfuzurrahman Zeynullah vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1409/1988.
- Birişık, Abdülhamit. "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/281-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavkı'n-Necât, 1422/2001.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *et-Târîhu'l-kebîr*. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Çoşkun, Muhammed. "Tefsir-Siyer İlişkisinin Tarihsel ve Kuramsal Problemleri: Tefsir Tanımları Çerçevesinde Sıret-Nüzûl İlişkisinin Hermenötiği". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 253-265.
- Ebû Avâne, Ya'küb b. İşhâk el-İsferâyînî. *Mustahrec Ebî Avâne*. thk. Eymen b. Arif ed-Dımaşkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1419/1998.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İşhak el-Ezdi es-Sicistanî. *Sünen*. thk. şuayb Arnavut - Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. haz. Asım Cüneyt Köksal-Murat Kaya. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *el-Esmâ'ü'l-mübheme fi'l-enbâ'i'l-muħkeme*. thk. İzzuddin Ali es-Seyyid. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 3. Basım, 1417/1997.
- İbn Balabân, Alâüddin Ali b. Balabân el-Fârisî. *el-İhsân fi takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. thk. şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1408/1988.
- İbn Beşkuvâl, Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik el-Hazrecî el-Endelüsî. *Gavâmizi'l-esmâ'i'l-mübheme el-vâkı'a fi mütûni'l-ehâdîsi'l-müsnedete*. thk. İzzeddin Ali es-Seyyid - Muhammed Kemâleddin İzzeddin. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1407/1987.
- İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk eş-Şeybânî. *ed-Diyât*. Karaçi: İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumi'l-İslamiyye, ts.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalani. *Fethu'l-bari bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. tsh. Muhibbidin el-Hatib. 13 Cilt. Beyrut: Daru'l-Marife, 1379/1959.

- İbn Hacer, Ebü'l-fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmet Abdulmevcut – Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyarî ve Abdulfafiz eş-Şelebî. 2 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' 'Îmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Zeyd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. b.y.: Daru'r-Risaleti'l-Âlemiyeye, 1430/2009.
- İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî. *el-Îmân li'bni Mende*. thk. Ali Muhammed b. Nâsır el-Fükayhî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2. Basım, 1406/1985.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Kâtib. *Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001.
- İbn Seyyidünnâs, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *Uyûnü'l-eser fî fûnüni'l-megâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*. thk. İbrahim Muhammed Ramazan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvaţţâ*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbakî. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1406/1985.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râğıb. *Tefsîru Râğıb el-İsfahânî*. thk. Muhammed Abdülaziz, Adil b. Ali. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1424/2003.
- İstemi, Fuat. *Hicret Bağlamında Tarih ve Hadis Metodolojileri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Kandemir, Yaşar. "Hatîb el-Bağdâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/452-460. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdunî - İbrahim Atfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm. *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*. nşr. Abdurrahman Muhammed Osman. 10 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Mukâtil, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmud. Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâs, 1423/2002.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *es-Sahih*. thk. M. Fuad Abdalbaki. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, ts.
- Nâim, Ahmed – Miras, Kâmil. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. 8 Cilt. İstanbul: DİB Yayınları, 2019.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yûsuf Ali Büdeyvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Oğuzay, Fatih – Oğuzay, Rukiye. *Siyerin Öncüleri Tirmizî*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.
- Önal, Ramazan. *İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'indeki Siyer ve Meğâzî ile İlgili Rivayetlerinin Tespiti ve Değerlendirilmesi (Mekke Dönemi)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

- Özkuyumcu, Nadir. "İbn Beşkuvâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi*. 19/377-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Poyraz, Mevlüt. "Mikdâd b. Amr'ın İşlâm Tarihi'ndeki Yeri". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Haziran 2019), 1-30.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2000.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tefsîru'l-Celâleyn*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1431/2010.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. b.y: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u'l-kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İşlâmî, 1996.
- Topal, Ramazan. *Siyer-Hadis İlişkisi Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i (Mekke Dönemi)*. Ankara: İksad Yayınevi, 2022.
- Türcan, Selim. "Tefsir, Siyer, Tarih Bağlamında Kur'an'ın Kaynaklığı Üzerine". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/36 (2019), 609-636.
- Ünal, Hüseyin. *Mikdâd b. Eved'in Hayatı ve Rivayetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî. *Esbâbü nuzûli'l-Kur'ân*. thk. Kemal Besyûni Zaglul. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1911.
- Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *el-Megâzi*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.
- Yiğit, İsmail. "Kur'ân ve Sîretü'n-Nebî". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II*. ed. Bedrettin Çetiner. 91-100. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001.
- Zahitoğlu, İrfan. "Mukâtil b. Süleyman ve Tefsîr-i Kebîr'inde Kullandığı Hadislerin Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi". *Route Educational and Social Science Journal* 2/5 (Temmuz 2015), 295-310.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İşlâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 25 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407/1986.

